



ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ:

« ΝΕΩΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ »

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ :

« ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ :
ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΗ, 1930-1938 »

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΈΤΟΣ: 2026

ΕΑΡΙΝΟ ΕΞΑΜΗΝΟ

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ : ΜΑΡΟΥΔΑ ΝΕΚΤΑΡΙΑ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ : 522338

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:

«ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ ΚΟΥΡΚΟΥΒΕΛΛΑΣ»

ΙΟΥΝΙΟΣ - 2026

© Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2025

Η παρούσα Εργασία καθώς και τα αποτελέσματα αυτής, αποτελούν συνιδιοκτησία του ΕΑΠ και του φοιτητή, ο καθένας από τους οποίους έχει το δικαίωμα ανεξάρτητης χρήσης, αναπαραγωγής και αναδιανομής τους (στο σύνολο ή τμηματικά) για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, σε κάθε περίπτωση αναφέροντας τον τίτλο και το συγγραφέα της Εργασίας καθώς και το όνομα του ΕΑΠ όπου εκπονήθηκε.



« ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ :
ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΗ, 1930-1938 »

Συγγραφέας : ΜΑΡΟΥΔΑ ΝΕΚΤΑΡΙΑ

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:

«ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ ΚΟΥΡΚΟΥΒΕΛΛΑΣ »

«Διδάκτωρ Ιστορίας, στο Τμήμα
Διαχείρισης Λιμένων και Ναυτιλίας ΕΚΠΑ
& ΚΣ στο ΕΑΠ»

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:

«ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΡΟΤΖΩΚΟΣ»

«Διδάκτωρ Ιστορίας στο Τμήμα Πολιτικών
Επιστημών του ΑΠΘ & ΚΣ στο ΕΑΠ»

Αθήνα, «Ιούνιος - 2026

«Ευχαριστίες & Αφιέρωση»

Με την παρούσα διπλωματική εργασία ολοκληρώνονται οι σπουδές μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών «Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία» (ΣΕΙ) της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών (ΣΑΕ) του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου (ΕΑΠ). Στις σπουδές μου υπήρξε καθοριστική η βοήθεια των καθηγητών μου στα γνωστικά αντικείμενα που παρακολούθησα, στους οποίους οφείλω να εκφράσω τις ειλικρινείς μου ευχαριστίες για τη συμβολή τους στην ολοκλήρωση των μεταπτυχιακών μου σπουδών.

Ιδιαίτερα επιθυμώ να ευχαριστήσω τον καθηγητή και επιβλέποντα μου στην παρούσα διπλωματική εργασία, κόν Λυκούργο Κουρκουβέλα, για την επιστημονική και συμβουλευτική καθοδήγηση που μου προσέφερε σε όλα τα στάδια εκπόνησης της εργασίας με τις εύστοχες και πολύ εποικοδομητικές παρατηρήσεις του.

Οφείλω επίσης να εκφράσω τις ευχαριστίες μου προς τους συναδέλφους μου, χωρίς τη βοήθεια των οποίων δε θα ήταν δυνατή η διεξαγωγή της έρευνας.

Τέλος, οφείλω να αφιερώσω αυτήν την μελέτη στην οικογένειά μου και συγκεκριμένα στον σύζυγο και τον γιό μου και να τους ευχαριστήσω ιδιαιτέρως για τη συμπαράσταση και την υπομονή τους, ως ελάχιστη ανταπόδοση για τον χρόνο και τις στιγμές που πέρασα μακριά τους προκειμένου να εκπονήσω την εργασία αυτή.

Η παρούσα εργασία είναι ειδικά αφιερωμένη

στον γιό μου Δημήτριο – Μιχαήλ

Περίληψη

Η επιλογή του θέματος της διπλωματικής μου εργασίας προήλθε από την ανάγκη διερεύνησης των λόγων για τους οποίους η δεκαετία 1930-1940 υπήρξε καθοριστική για την πνευματική ζωή της χώρας. Στόχος μου ήταν να κατανοήσω τα αίτια που οδήγησαν τη «Γενιά του '30» να συσπειρώσει στους κύκλους της πολλούς από τους σημαντικότερους Έλληνες λογοτέχνες, δύο από τους οποίους χάρισαν στην Ελλάδα αντιστοίχως δύο βραβεία Νόμπελ. Η εργασία μου λοιπόν εξετάζει τα κοινωνικά, πολιτικά και πολιτισμικά γεγονότα της εποχής και επιδιώκει να αναλύσει τις πνευματικές ζυμώσεις της δεκαετίας του 1930-1940. Προσπαθώντας να παρουσιάσει τους μετασχηματισμούς στη σκέψη της ελληνικής διανόησης και τον τρόπο με τον οποίο αποτυπώθηκαν αυτοί στη λογοτεχνική παραγωγή της εποχής.

Βασική πηγή της μελέτης μας αποτέλεσε η φιλολογική έκδοση του Κωνσταντίνου Α. Δημάδη, *Άγγελος Τερζάκης, Κείμενα Πνευματικής Ευθύνης (1930-1938)*, η οποία επιλέχθηκε προκειμένου να μελετηθούν οι θέσεις ενός σημαντικού εκπροσώπου της γενιάς του '30. Ο Τερζάκης στην αρθρογραφία του εξέφρασε συγκεκριμένες απόψεις για την ελληνική λογοτεχνική παράδοση κατά την πολύπαθη δεκαετία του 1930-40. Αναφέρθηκε στους νεωτερισμούς που υιοθέτησε η γενιά του και κατέδειξε τους τρόπους πρόσληψης της ευρωπαϊκής νεοτερικότητας. Επιπρόσθετα, εξέφρασε την αναγκαιότητα να εμπλουτιστεί η ελληνική λογοτεχνική παράδοση και να καθαριστεί από τις προκαταλήψεις του παρελθόντος, αφουγκραζόμενη τις νεωτεριστικές ιδέες της Δύσης.

Η μελέτη μας στα ανωτέρω κείμενα του Τερζάκη αναδεικνύει σημαίνουσες μαρτυρίες για τις θέσεις του λογοτέχνη απέναντι στα ζητήματα της επίδρασης, της μίμησης και της ελληνικότητας στην σύγχρονη λογοτεχνική παράδοση που διαμορφώθηκε στην χώρα μας. Σκοπός της εργασίας είναι η παρουσίαση του ιδεολογικού χαρακτήρα της αρθρογραφίας του Α. Τερζάκη κατά τη δεκαετία 1930-1940. Επιπλέον μέσα από την ανάλυση μέρους του κειμενικού του έργου, θα ανασυρθούν οι θέσεις του απέναντι στον Ρεαλισμό. Στην συνέχεια θα εξεταστεί η οπτική του λογοτέχνη για την Ελευθερία ως προϋπόθεση δημιουργίας ενός σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού. Τέλος, θα αναλυθεί ο ρόλος των

πνευματικών ηγετών και του συγγραφέα ως κοινωνικού παράγοντα, που συνέβαλε στη διαμόρφωση του εθνικού χαρακτήρα κατά την εν λόγω περίοδο.

Abstract

The choice of the topic of my dissertation stemmed from the need to investigate the reasons why the decade of 1930-1940 was decisive for the intellectual life of the country. My goal was to understand the reasons that led the "Generation of the '30s" to gather in its circles many of the most important Greek writers, some of whom brought Greece two Nobel Prizes. Therefore, my thesis examines the social and political events of the time and seeks to analyze the intellectual ferment of the 1930s-1940s. It attempts to present the transformations in the thinking of the Greek intelligentsia and the way in which they were reflected in the literary production of the time.

The main source of our study was the literary publication of Konstantinos A. Dimadis, «Angelos Terzakis: *Texts of Intellectual Responsibility (1930-1938)* », which was selected in order to study the positions of an important representative of the 1930s generation. In his articles, Terzakis expressed specific views on the Greek literary tradition during the troubled decade of 1930-40. He referred to the innovations adopted by his generation and demonstrated the ways in which European modernity was absorbed. In addition, he expressed the need to enrich the Greek literary tradition and to cleanse it of the prejudices of the past, by listening to the modernist ideas of the West.

Our study of the above texts by Terzakis highlights significant testimonies of the writer's positions on the issues of influence, imitation, and Greekness in the prose tradition that was formed in our country. The purpose of this paper is to present the ideological character of A. Terzakis' articles during the decade of 1930-1940. Through the analysis of his textual work, his positions towards Realism will be outlined. In addition, the writer's view of Freedom as a prerequisite for the creation of a modern Greek culture will be examined. Finally, the role of the intellectual leaders and the author as a social agent, who contributed to the formation of the national character during this period, will be also analyzed.

KEYWORDS**ΛΕΞΕΙΣΚΛΕΙΔΙΑ**

ANGELOS TERZAKIS

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

LITERARY GENERATION OF 1930s

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ 1930

MODERNISM

ΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΣ

MODERNITY

ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ

GREEK MODERNISM

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΣ

GREEKNESS

ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ

Περιεχόμενα

<i>Περίληψη</i>	2
<i>Abstract</i>	3
<i>Keywords- Λέξεις Κλειδιά</i>	4
<i>Περιεχόμενα</i>	5
<i>Κατάλογος Εικόνων</i>	6
<i>Συντομογραφίες και Ακρωνύμια</i>	7
<i>Εισαγωγή</i>	8
<u>Κεφάλαιο Πρώτο :</u>	
1. «Ελληνισμός, Λογοτεχνική Παράδοση και Νεοτερικότητα».....	12
1.1 «Ο Ελληνισμός την δεκαετία του 1930-40».....	13
1.2 «Η Συγκρότηση μιας νέας ομάδας - Η γενιά του 1930»	15
1.3 Άγγελος Τερζάκης : Βιογραφικά στοιχεία.....	22
1.4 Η θέση του Α. Τερζάκη απέναντι στην Λογοτεχνική Παράδοση.....	28
1.5 Η Σχέση της Παράδοσης με την Νεοτερικότητα και η στάση του Τερζάκη απέναντι στην Ευρωπαϊκή Νεοτερικότητα.....	32
<u>Κεφάλαιο Δεύτερο :</u>	
2. Το Ζήτημα της Ελληνικότητας την δεκαετία του 1930/40	36
2.1 Ο χαρακτήρας της αρθρογραφίας του Α. Τερζάκη την δεκαετία του '30.....	43
2.2 Ο Τερζάκης και ο ρεαλισμός	50
2.3 Η θέση του Τερζάκη για την Ελευθερία ως προϋπόθεση δημιουργίας ενός σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού.....	54
2.4 Πνευματικοί Ηγέτες – Ο ρόλος του συγγραφέα ως κοινωνικού παράγοντα σύμφωνα με τον Τερζάκη	57
<i>Συμπεράσματα</i>	61
<i>Βιβλιογραφία</i>	64
<i>Δικτυογραφία</i>	67

Κατάλογος Εικόνων

Εικόνα 1- 1 Ποιητές και πεζογράφοι της γενιάς του '30	16
Εικόνα 1- 2 Γιώργος Θεοτοκάς - συγγραφέας του «Ελεύθερου Πνεύματος » (1929).....	17
Εικόνα 1- 3 Γιώργος Σεφέρης – Κορυτσά 1937	18
Εικόνα 1- 4 Άγγελος Τερζάκης- Μαρτυρία μιας εποχής μέσα από τα κείμενα της περιόδου (1930-1938)	22

Συντομογραφίες & Ακρωνύμια

ΔΕ	Διπλωματική Εργασία
ΕΑΠ	Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
ΘΕ	Θεματική Ενότητα
ΣΕΙ	Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία
ΣΑΕ	Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών
ΣΥΝ	Συντονιστής
ΕΚΠΑ	Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
ΑΠΘ	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
ΚΣ	Καθηγητής – Σύμβουλος
ΚΠΕ	Κείμενα Πνευματικής Ευθύνης

Εισαγωγή

Η παρούσα διπλωματική μελέτη εκπονήθηκε μέσα στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών «Σύγχρονη και Νεότερη Ελληνική Ιστορία» (ΣΕΙ) του ΕΑΠ, και επιχειρεί να προσεγγίσει σφαιρικά, τα πολιτικά, κοινωνικά, οικονομικά και πολιτισμικά ζητήματα της σύγχρονης νεοελληνικής ιστορίας κατά την δεκαετία του 1930-40. Εστιάζοντας άλλοτε στην πολιτική ιστορία, και άλλοτε στους δομικούς μετασχηματισμούς της ελληνικής πραγματικότητας η μελέτη αυτή εξετάζει την περίοδο του ελληνικού Μεσοπολέμου που αποτέλεσε έναν από του σημαντικότερους σταθμούς για τα ελληνικά γράμματα και τις τέχνες. Για την κατανόηση λοιπόν της γενικής επικρατούσας ατμόσφαιρας της περιόδου εκείνης εστίασαμε στην μελέτη μιας συγκεκριμένης ομάδας διανοούμενων και καλλιτεχνών, την επονομαζόμενη *γενιά του '30* που άφησε το δικό της ξεχωριστό αποτύπωμα στην σύγχρονη και νεότερη ελληνική ιστορία. Οι συγγραφείς αυτοί επηρεάστηκαν από τα ευρωπαϊκά καλλιτεχνικά ρεύματα, τα οποία ενσωμάτωσαν με τους δικούς τους τρόπους στο έργο τους.

Το κίνημα του μοντερνισμού εισήχθη στην Ελλάδα από τη Γενιά του '30, επιφέροντας μια συνολική ανανέωση στα γράμματα και τις τέχνες. Παράλληλα, το έργο τους καθρέφτισε τη βαθιά αλλαγή που συντελέστηκε στη σκέψη των Ελλήνων διανοούμενων μετά την τραγωδία της Μικρασιατικής Καταστροφής. Οι εκπρόσωποι της γενιάς του '30 με βασικό γνώμονα την αναζήτηση της ελληνικότητας, δηλαδή της εθνικής ιδέας διαμορφωμένης από την σχέση της Ελλάδας με την Ευρώπη, γνώρισαν μεγάλη καταξίωση, χαρίζοντας μάλιστα στην Ελλάδα δύο βραβεία Νόμπελ. Ο Γιώργος Σεφέρης ίσως ο σημαντικότερος εκπρόσωπος της γενιάς του, υπήρξε ο πρώτος Έλληνας που έλαβε Βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας το 1963¹ για το υπέροχο λυρικό ύφος του, εμπνευσμένο από ένα βαθύ αίσθημα για το ελληνικό πολιτιστικό ιδεώδες. Αντιστοίχως, το 1979 η Σουηδική Ακαδημία ανακοίνωσε ότι απονέμει Βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας για την ποίηση του στον Οδυσσέα Ελύτη², ο οποίος «με βάθρο την ελληνική παράδοση

¹<https://www.nobelprize.org/prizes/literature/1963/seferis/bibliography/> ανακτήθηκε στις 09-05-2026.

²Roderick Beaton, *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία. Ποίηση και Πεζογραφία, 1821-1992*, μτφ. Ευαγγελία Ζουργού-Μαριάννα Σπανάκη, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1996, σ.347.

περιγράφει με αισθητική δύναμη και υψηλή πνευματική διακριτικότητα, τον αγώνα του σύγχρονου ανθρώπου για την ελευθερία και τη δημιουργία»³.

Σημαίνον μέλος της λεγόμενης «γενιάς του Τριάντα» υπήρξε και ο Άγγελος Τερζάκης. Στην παρούσα μελέτη θα επιχειρήσουμε να αναλύσουμε πτυχές της σκέψης του Άγγελου Τερζάκη μέσα από τον δοκιμιακό του λόγο κατά τη δεκαετία του 1930. Θα εξετάσουμε δημοσιεύματα του Τερζάκη που έχουν αποθησαυριστεί από τον Αθηναϊκό ημερήσιο και περιοδικό τύπο, τα οποία συγκεντρώθηκαν από τον κ. Κωνσταντίνο Α. Δημάδη στον τόμο *Άγγελος Τερζάκης, Κείμενα Πνευματικής Ευθύνης (1930-1938)*, και αποτελούν το βασικό πρωτογενές υλικό για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας. Ο συγκεκριμένος τόμος αποτελεί μία σημαντική πηγή για την κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική ιστορία της περιόδου εκείνης, όσο φυσικά, και για τη σκέψη του ίδιου του δοκιμογράφου. Τα κείμενα του Τερζάκη αναδεικνύουν μία πολύπαθη εποχή, την επαύριον του Μεγάλου Πολέμου και της Μικρασιατικής Καταστροφής, όπου ο ελληνικός κόσμος φαίνεται ότι επιζητούσε την διαμόρφωση μιας εθνικής ταυτότητας. Μέσα λοιπόν από την οπτική ενός νέου στοχαστή και λογοτέχνη, γεννημένου στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, θα αναζητήσουμε το πώς ο ίδιος υποδέχθηκε την εποχή του, και πως αξιολόγησε το ελληνικό και πολιτιστικό του παρόν ένα βήμα πριν από την κήρυξη του Β' παγκοσμίου πολέμου. Το εγχείρημα αυτό εντάσσεται μεθοδολογικά στο πεδίο της ιστορίας των ιδεών, η οποία προσεγγίζεται μέσα από το ιστορικό και, κυρίως, πνευματικό/ γλωσσικό πλαίσιο της περιόδου.⁴

Η μελέτη του «μύθου» της γενιάς του '30 μας δίνει επιπλέον την ευχέρεια να παρακολουθήσουμε την μάχη μεταξύ των διαφορετικών γενεών, και να κατανοήσουμε τους λόγους της αντιφατικής αντιμετώπισης της. Η πολιτική και οικονομική εξάρτηση της χώρας μας από τον δυτικό κόσμο, συνέβαλε στην αντιφατική πρόσληψη της γενιάς του '30, καθώς από την μία πλευρά την κατέστησε ως φερέφωνο των δυτικών αξιών και του ξενόφερτου κοσμοπολιτισμού, ενώ από την άλλη ως μία προσπάθεια ανάδειξης της ελληνικής ταυτότητας⁵.

³<https://tomanifesto.gr/10-dekemvrioy-1963-otan-o-seferis-pire-to-nompel-logotechnias-57820/> / ανακτήθηκε στις 09-05-2026.

⁴ Quentin Skinner, «Θεωρήσεις της πολιτικής: Σχετικά με τη μέθοδο», μτφ. Καράμπελας θ. Γιώργος, Εκδόσεις ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ, 2008.

⁵Τζιόβας Δημήτρης, *Ο Μύθος της Γενιάς του Τριάντα, Νεωτερικότητα, Ελληνικότητα και Πολιτισμική Ιδεολογία*, Πόλις, Αθήνα, 2011, σ.60.

Στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας θα παρουσιάσουμε την νέα ομάδα λογοτεχνών, την επονομαζόμενη «γενιά του '30». Στο υποκεφάλαιο αυτό θα εξηγήσουμε ποιοι είναι οι εκπρόσωποι που εντάσσονται στην ομάδα αυτή, την χρονική ανομοιογένεια της ομάδας, καθώς και τα βασικά χαρακτηριστικά και τις αναζητήσεις της. Επιπρόσθετα, θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε γιατί η γενιά του '30 άφησε ανεξίτηλο το στίγμα της στην ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας. Στην συνέχεια, θα παραθέσουμε κάποια βιογραφικά στοιχεία για τον Άγγελο Τερζάκη προκειμένου να παρουσιάσουμε τον άνθρωπο - λογοτέχνη - δοκιμιογράφο και θεατρικό παράγοντα, και θα ανασύρουμε παραδείγματα του έργου της πολυσχιδούς αυτής προσωπικότητας. Συνάμα θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε τους τρόπους με τους οποίους ο Τερζάκης ερμηνεύει την έννοια του ελληνισμού κατά την δεκαετία του '30.

Επιπλέον, θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε τον ρόλο του συγγραφέα στην ευρύτερη πνευματική συζήτηση που ξεκίνησε στα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1930. Ακολούθως, θα προχωρήσουμε στη διερεύνηση της εγχώριας λογοτεχνικής παράδοσης, επιχειρώντας να φωτίσουμε την ιδιαίτερη οπτική και αντιμετώπισή της από τον Τερζάκη κατά τη διάρκεια της κρίσιμης δεκαετίας του 1930. Επιπρόσθετα, θα προσπαθήσουμε να αποτυπώσουμε την θέση του Α. Τερζάκη απέναντι στις νεωτεριστικές τάσεις της εποχής, καθώς και τις προτάσεις του για τον συνδυασμό της ελληνικής λογοτεχνικής παράδοσης με την ευρωπαϊκή νεότερικότητα.

Δεδομένου του ότι η «γενιά του Τριάντα» κλήθηκε να αναζητήσει την έννοια της «ελληνικότητας», στο δεύτερο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε τις αντιλήψεις του Τερζάκη για την έννοια της ελληνικότητας. Επιπλέον, θα παρουσιάσουμε τις απόψεις του για την σύγχρονη Ελλάδα, εστιάζοντας στα στοιχεία που ο ίδιος θεώρησε απαραίτητα για την διαμόρφωση της νεοελληνικής ταυτότητας.

Στην συνέχεια του δεύτερου κεφαλαίου θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε τον ιδεολογικό χαρακτήρα στην αρθρογραφία του Α. Τερζάκη την δεκαετία του 1930/40 και μέσα από την γραφή του θα προσπαθήσουμε να ανασύρουμε τις θέσεις του απέναντι στον λογοτεχνικό Ρεαλισμό. Επιπλέον θα εξετάσουμε την θέση του λογοτέχνη για την Ελευθερία ως προϋπόθεση δημιουργίας ενός σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού. Τέλος, θα αναφερθούμε στο ρόλο των πνευματικών ηγετών και τον ρόλο του συγγραφέα ως

κοινωνικού παράγοντα που συνέβαλλε στην διαμόρφωση ενός εθνικού χαρακτήρα κατά την δεκαετία του 1930/40. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ορισμένες αντιλήψεις του Α. Τερζάκη στη διάρκεια της δεκαετίας του 1930-40 ενδεχομένως να μεταβλήθηκαν ανάλογα με τις εκάστοτε ιστορικές συγκυρίες. Παρ' όλα αυτά διατήρησε σταθερές απόψεις καθ' όλη την διάρκεια της δεκαετίας εκείνης, οι οποίες αποτελούν το ευρύτερο υπόβαθρο του στοχασμού του.

Τελειώνοντας, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι στην εργασία αυτή πέρα από τα πρωτογενή κείμενα του Τερζάκη από το περιοδικό *Νέα Εστία* και από τον τόμο με τα *Κείμενα Πνευματικής Ευθύνης (1930-1938)*, χρησιμοποιήθηκε και συμπληρωματική δευτερογενής βιβλιογραφία, όπως αυτή καταγράφεται στο τέλος της παρούσας μελέτης.

Κεφάλαιο Πρώτο

1. «Ελληνισμός, Λογοτεχνική Παράδοση και Νεοτερικότητα»

Ο Ελληνισμός και η λογοτεχνική παράδοση συνδέονται άρρηκτα σε μια εξελικτική πνευματική πορεία που ξεκινάει από την αρχαιότητα, και διαμέσου του Βυζαντίου φτάνει έως την σύγχρονη και νεότερη εποχή. Δημιουργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο μία δυναμική ελληνική λογοτεχνική παράδοση που ανανεώθηκε διαρκώς μέσα από τις ιστορικές εξελίξεις και τις επαφές τόσο με τη Δύση όσο και τον υπόλοιπο κόσμο. Οι έλληνες λογοτέχνες αξιοποίησαν την αρχαία γραμματεία και τη βυζαντινή κληρονομιά ως βασικούς πυλώνες, χαρίζοντας μεγάλη άνθηση στη νεοελληνική λογοτεχνία ειδικά μετά το 1821.

Το ζήτημα της ελληνικής λογοτεχνικής παράδοσης αποτέλεσε μία θεματική που απασχόλησε ιδιαίτερα τους εκπροσώπους της λογοτεχνικής γενιάς του 1930. Οι λόγιοι της γενιάς αυτής κλήθηκαν να προσεγγίσουν την ελληνική λογοτεχνική παράδοση μέσα από μία εσωτερική αναζήτηση, εστιάζοντας αρχικά στην γλώσσα, τη λυρική έκφραση, και στην αντίθεση με την παραδοσιακή αφήγηση. Ολόκληρη σχεδόν η καλλιτεχνική παραγωγή της γενιάς του '30 συσπειρώθηκε γύρω από την ανάγκη δημιουργίας ενός ελληνικού λογοτεχνικού μοντερνισμού, ο οποίος εμφάνισε σαφείς επιρροές τόσο από την ευρωπαϊκή παράδοση, όσο και από την ελληνική λογοτεχνική παράδοση.

Η ευρωπαϊκή νεοτερικότητα των αρχών του 20^{ου} αιώνα αντικατοπτρίστηκε στο έργο των εκπροσώπων της γενιάς του '30 μέσα στα πλαίσια μίας εθνικής προσπάθειας για να συνδυαστούν οι ανωτέρω τάσεις: συνεπώς η ελληνική παράδοση συνδυάστηκε με την αντίστοιχη ευρωπαϊκή προκειμένου να δημιουργηθεί ένας εθνικός μοντερνισμός στην ελληνική λογοτεχνία των αρχών του 20^{ου} αιώνα⁶.

⁶ Μαραγκουδάκης Μανούσος, *Κοινωνιολογία της Νεοτερικότητας, Μία Μακροκοινωνιολογική Έρευνα*, Κάλλιπος, Αθήνα. 2021.σ.64-65.

1.1 Ο Ελληνισμός την δεκαετία του 1930-40

Η δεκαετία του 1930-40 χαρακτηρίστηκε ως μία μεταβατική και κρίσιμη περίοδος της νεοελληνικής ιστορίας, καθώς εντάσσεται στα σύντομα χρονικά πλαίσια μιας περιόδου που χαρακτηρίστηκε: *ελληνικός Μεσοπόλεμος*, αρχομένης από την Μικρασιατική καταστροφή (1922) έως και το 1940 με το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου⁷. Η Ελλάδα κλονισμένη από το παγκόσμιο οικονομικό κραχ του 1929 εισέρχεται στην δεκαετία του 1930 οικονομικά αποδυναμωμένη, και πολιτικά επιβαρυνόμενη υπό την αίσθηση του πολιτικού διχασμού που εξακολουθούσε να διαιωνίζει την κόντρα μεταξύ βενιζελικών και αντιβενιζελικών προκαλώντας πολιτική αστάθεια⁸. Αποτυχημένα πραξικοπήματα όπως αυτό του 1935⁹, αλλά και η απόπειρα δολοφονίας του Ελευθέριου Βενιζέλου το 1933¹⁰, κλόνιζαν την δημοκρατική ομαλότητα. Επιπρόσθετα, η επάνοδος της Μοναρχίας το 1935 ύστερα από δημοψήφισμα που επανέφερε τον βασιλιά Γεώργιο Β', τερμάτισε και την Δεύτερη Ελληνική Δημοκρατία. Με το πρόσχημα της κομμουνιστικής απειλής, και υπό την απειλή της πολιτικής ακυβερνησίας ο Ιωάννης Μεταξάς επιβάλλει την δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου του 1936, αναστέλλοντας έτσι τις δημοκρατικές

⁷ Ε. Αβδελά, Ρ. Αλβανός, Δ. Κουσούρης, Μ. Χαραλαμπίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στον Μεσοπόλεμο- Μετασχηματισμοί και διακυβεύματα*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2017.

⁸ Μποχώτης Θανάσης, «Εσωτερική πολιτική 1900 -1922» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Όψεις Πολιτικής και Οικονομικής Ιστορίας 1900-1940*, επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009, σ. 90-95.

⁹ Το Κίνημα της 1ης Μαρτίου 1935 χαρακτηρίστηκε η αποτυχημένη απόπειρα ανατροπής της κυβέρνησης Παναγή Τσαλδάρη από Βενιζελικούς αξιωματικούς που επιχείρησαν πραξικόπημα εναντίον της φιλοβασιλικής κυβέρνησης του Παναγή Τσαλδάρη. Η αποτυχία του κινήματος οδήγησε στη φυγή του Ελευθέριου Βενιζέλου, σε εκκαθαρίσεις στο στράτευμα και άνοιξε τον δρόμο για την παλινόρθωση της μοναρχίας. Βερέμης, Θ. (1999). *Η Ελλάδα του Μεσοπολέμου (1922-1940)*, Εκπαιδευτική Εγκυκλοπαίδεια, Ελληνική Ιστορία, (Τόμος 22). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών. σ. 392.

¹⁰ <https://venizelosarchives.gr/eseach/treasure/610a?list=8438&form=100001&value=%CE%91%CF%80%CF%8C%CF%80%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B1+%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%AC+%CF%84%CE%BF%CF%85+%CE%92%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CE%B6%CE%AD%CE%BB%CE%BF%CF%85> / ανάκτηση στις 08-05-2026.

ελευθερίες¹¹. Ταυτόχρονα, ο «σύντομος» ελληνικός Μεσοπόλεμος, χαρακτηρίστηκε από τις προσπάθειες ομογενοποίησης ενός εθνικά και πολιτισμικά ετερόκλητου πληθυσμιακά συνόλου, και επιπλέον από απόπειρες αντιφατικών – μεταρρυθμιστικών παρεμβάσεων.

Μέσα σε μία ταραγμένη εποχή κατά την οποία ο Ελληνισμός προσπαθούσε να ισορροπήσει ανάμεσα στον εκσυγχρονισμό και την παράδοση, κάνει την εμφάνιση της η γενιά των λογοτεχνών και καλλιτεχνών του 1930, οι οποίοι επιχειρούν την σύζευξη της ελληνικότητας με τις ευρωπαϊκές πρωτοπορίες. Από την άλλη πολιτικά ο ελληνικός κόσμος κινήθηκε από την δημοκρατική αστάθεια, προς τον αυταρχισμό και τελικώς στην ηρωική άμυνα κατά του Β' Παγκοσμίου Πολέμου¹².

¹¹ Ε.Αβδελά, Ρ. Αλβανός, Δ. Κουσσούρης, Μ.Χαραλαμπίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στον Μεσοπόλεμο-Μετασχηματισμοί και διακυβεύματα*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2017.

¹² Μποχώτης Θ., 2009, σ. 107-108.

1.2 «Η Συγκρότηση μιας νέας ομάδας - Η γενιά του 1930»

Πριν προχωρήσουμε την μελέτη μας θα πρέπει έστω και με έναν γενικό τρόπο να αποσαφηνίσουμε τι εννοούμε με τον όρο «γενιά του '30»¹³, καθώς σε αυτήν εντάσσονται οι λογοτέχνες που συμβατικά έκαναν την εμφάνιση τους κατά την δεκαετία 1930-1940, οι οποίοι μορφοποίησαν το έργο τους σύμφωνα με τους καλλιτεχνικούς νεωτερισμούς της σύγχρονης τους εποχής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εκπροσώπου που εντάσσεται στην ομάδα αυτή είναι ο Οδυσσέας Ελύτης, ο οποίος γεννήθηκε το 1911 και παρουσιάστηκε στα μέσα της δεκαετίας που εξετάζουμε, το 1935¹⁴.



Ποιητές και πεζογράφοι της γενιάς του '30 - (εικ. 1-1)

Όρθιοι από αριστερά: Πετσάλης, Βενέζης, Ελύτης, Σεφέρης, Καραντώνης, Ξεφλούδας, Θεοτοκάς.

Καθήμενοι: Τερζάκης, Δημαράς, Κατσίμπαλης, Πολίτης, Εμπειρίκος.¹⁵

Αφετέρου στην επονομαζόμενη γενιά του '30 εντάσσονται και εκπρόσωποι που παρουσιάζουν μία χρονολογική διαφοροποίηση εξαιτίας της διαφορετικής ληξιαρχικής τους ηλικίας. Πρόκειται είτε για λογοτέχνες που υπήρξαν προγενέστεροι χρονικά, οι οποίοι ξεκίνησαν να μορφοποιούν το λογοτεχνικό τους έργο σύμφωνα με τους δυτικούς

¹³ Τζιόβας Δ., 2011, σ. 49-53.

¹⁴ <https://www.searchculture.gr/aggregator/portal/portraits/persons/Generation30s/> ανακτήθηκε 20/04/2026.

¹⁵ https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/education/literature_history/search.html?details=39/ ανακτήθηκε 20-04-2026 .

νεωτερισμούς που καθιερώθηκαν την δεκαετία του 1930 - 1940 και εν τέλει εντάχθηκαν σε αυτήν την καλλιτεχνική γενιά, αλλά και μεταγενέστεροι οι οποίοι συντάχθηκαν μαχητικά με την λογοτεχνική ανανέωση της γενεάς του '30¹⁶.

Ωστόσο, παρά την έλλειψη μιας συντονισμένης χρονικά εμφάνισης των εκπροσώπων της επονομαζόμενης *γενεάς του '30*¹⁷, είναι αναμφισβήτητη η λογοτεχνική ανανέωση που αυτή η ομάδα λογοτεχνών επέφερε στην ελληνική λογοτεχνική παράδοση. Ουσιαστικά, ο όρος «γενεά» αποδόθηκε σε μία καλλιτεχνική ομάδα που έφερε την ρήξη με το παρελθόν, και εμφάνισε προβληματισμούς που τεκμηρίωσαν την γέννηση μιας νέας συνείδησης, βασισμένης σε καινούργια μορφωτικά εφόδια αλλά και σε μία νέα ψυχική διάθεση διαφοροποιημένη από τα μέχρι τότε καθιερωμένα λογοτεχνικά μοτίβα¹⁸. Το ενδιαφέρον των λογοτεχνών της γενιάς αυτής αναδείχθηκε έντονο όπως προαναφέραμε για την εμβάθυνση στην ελληνική παράδοση και την αναζήτηση της ρίζας. Οι συγγραφείς αυτοί εστίασαν στην αυτονομία της λογοτεχνικής δημιουργίας αποδίδοντας έμφαση στην λέξη, στους φθόγγους, και στους ψυχολογικούς συνειρμούς. Ταυτόχρονα, στην ποίηση εισήχθη ένας νέος λυρισμός που πήγαζε από εσωτερικά βιώματα, και εστίαζε στην ψυχολογική διάσταση και στην μουσικότητα της γλώσσας¹⁹.

Ήδη από την δεκαετία του 1920 οι νέοι συγγραφείς εστίασαν στο νέο ζητούμενο που δεν ήταν άλλο παρά από τον συγχρονισμό με τις διεθνείς λογοτεχνικές αναζητήσεις, γεγονός που ανήγειρε μία αντιπαράθεση ανάμεσα σε παλαιούς και νέους δημιουργούς. Η σύγκρουση όμως των λογοτεχνικών γενεών παίρνει νέα τροπή με την εμφάνιση της καινούργιας ομάδας των νέων που ο Γ. Θεοτοκάς πρώτος ονόμασε «γενεά του 1930»²⁰. Σύμφωνα με τον Οδ. Ελύτη η νέα γενιά εμφανίζεται με τόλμη και αξιοπρέπεια, ενημέρωση και πολιτισμό προκειμένου να εκτοπίσει πρόωρα τους νέους του 1920

¹⁶ Mario Vitti, *Η Γενιά του Τριάντα*. *Ιδεολογία και μορφή*, Ερμής, Αθήνα 2006, σ.21-22.

° Για τη συζήτηση ως προς την έννοια της «γενιάς» στη λογοτεχνία, βλ. Ευγένιος Ματθιόπουλος, *Η έννοια της «Γενιάς» στην περιοδολόγηση της ιστορίας, της ιστορίας της λογοτεχνίας και της ιστορίας της τέχνης*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2019.

¹⁷ Τάκης Καγιαλής, *Η επιθυμία για το μοντέρνο. Δεσμεύσεις και αξιώσεις της λογοτεχνικής διανόησης στην Ελλάδα του 1930*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ.183-185.

¹⁸ Vitti M., 2006, σ. 21-22.

¹⁹ Στο ίδιο. σ. 21-22

²⁰ Στο ίδιο, σ. 52.

στοχεύοντας να επιβάλλει τον δικό της ισχυρό μύθο²¹. Ο Mario Vitti συνέδεσε την ομάδα των λογοτεχνών του '30 με τους νέους λογοτέχνες που αρθρογραφούσαν στο περιοδικό *Νέα Γράμματα*²².

Οι νέοι του 1930 τελικά διαφαίνεται να επικράτησαν της προηγούμενης γενιάς, επειδή ήρθαν σε δυναμική ρήξη με την άρνηση του «μίζερου» λογοτεχνικού παρόν τους για εκσυγχρονισμό, προβάλλοντας μία ισχυρή κατάφαση και αποδοχή στους λογοτεχνικούς νεωτερισμούς της εποχής τους. Ο Γ. Θεοτοκάς αναφέρει σχετικά στο *Ελεύθερο Πνεύμα*: «Πίστη στο μέλλον και στην ταχύτητα του σύγχρονου κόσμου, στη ρώμη της γυμνασμένης και υγιούς νεότητας, στην ατομικότητα και την ελεύθερη βούληση, στη δημιουργική φιλοδοξία, στη δύσκολη τέχνη»²³.



εικ.1-2 / Γιώργος Θεοτοκάς - συγγραφέας του «Ελεύθερου Πνεύματος» (1929) ²⁴.

Οι νέοι λογοτέχνες λοιπόν διαφαίνεται ότι αυτοπροσδιορίζονταν με μία διπλή ταυτότητα : ο Τάκης Καγιαλής αναφέρει ότι από την μία πλευρά «ήταν οι ανυπότακτοι, ανικανοποίητοι και οι τυχοδιώκτες της ψυχής και του πνεύματος», και συγχρόνως υπήρξαν «οι νέοι διανοούμενοι, ανεκδήλωτοι ακόμα και άγνωστοι, που θα αναλάβουν αύριο την πνευματική καθοδήγηση του Ελληνισμού» και θα προωθήσουν την πνευματική

²¹ Καγιαλής Τ., 2007, σ.183-185.

²² Vitti Μ., 2006, σ. 46.

²³ Θεοτοκάς Γιώργος, *Ελεύθερο Πνεύμα*, επιμ. Κ.Θ. Δημαράς, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, (Ανατύπωση 2016), σ.69-70.

²⁴ <https://www.tovima.gr/print/books-ideas/giorgos-theotokas-dokimazo-tin-athinaiki-zoi-apo-oles-tis-meries-tis/> ανακτήθηκε 20-04-2026.

αναγέννησή του²⁵. Η εκσυγχρονιστική επιθυμία εκδηλώθηκε καθ' όλη την διάρκεια της δεκαετίας του '30 με ποικίλους τρόπους. Σε επίπεδο ενημέρωσης διεξήχθησαν μεταφράσεις λογοτεχνικών κειμένων (όπως του Έλιοτ, του Άραγκον, του Τζόυς κ.α.), επιπλέον γράφθηκαν κάποια κατατοπιστικά δοκίμια όπως εκείνο του Δημ. Μέτзелου για τον υπερρεαλισμό (1931)²⁶, ή του Γ. Σεφέρη *Η εισαγωγή στον Έλιοτ* (1936)²⁷.



Γιώργος Σεφέρης (εικ.1-3) – Κορυτσά 1937 ²⁸.

Στην ποίηση διαφαίνεται ότι την δεκαετία εκείνη κατοχυρώνεται η ηγεμονία του ελεύθερου στίχου. Οι νεωτερικές εκδηλώσεις εμφανίζονται από πολύ νωρίς (Ντόρος, Σεφέρης, Δρίβας κ.α.), ωστόσο η υποτυπώδης αλλαγή που γίνεται κοινή συνείδηση επιτελέστηκε μετά το 1935 με την εμφάνιση δύο έργων, την *Υψικάμνο* του Α.

²⁵ Καγιαλής Τ., 2007, σ.183-185.

²⁶ <https://apoikia.gr/yperrealismos-to-onoma-kai-i-ousia-tou-anthoula-daniil/> / ανακτήθηκε στις 01/03/2026.

²⁷ <https://www.kathimerini.gr/culture/books/1078361/diavazontas-apo-tin-archi-ton-t-s-eliot/> / ανακτήθηκε στις 01-03-2026. * Roderick Beaton, 1996, 211-213.

²⁸ <https://www.miet.gr/collections/seferis-photographic-archive/> ανακτήθηκε 20-04-2026.

Εμπειρικού²⁹, και το *Μυθιστόρημα* του Γ. Σεφέρη³⁰. Τα συγκεκριμένα έργα σηματοδότησαν και τις δύο κατευθύνσεις του ελληνικού ποιητικού μοντερνισμού³¹.

Οι πρώτες απόπειρες για ανανέωση της πρωτότυπης λογοτεχνικής παραγωγής έγιναν ορατές και στην πεζογραφία, η οποία έχρηζε την αναγκαιότητα για μία ριζική ανανέωση. Το συγγραφικό ενδιαφέρον λοιπόν μετατοπίστηκε από τον πεζό λόγο και το διήγημα προς το μυθιστόρημα και το δοκίμιο. Τα μυθιστορήματα της δεκαετίας του '30 προέβλεπαν μία αναπαράσταση της σύγχρονης κοινωνικής ζωής κυρίως της αστικής. Οι κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές μεταβολές των αρχών του 20^{ου} αιώνα συνέβαλλαν στην απομάκρυνση από τον χώρο της υπαίθρου και ενέτειναν το φαινόμενο της αστικοποίησης, στρέφοντας κατά αυτόν τον τρόπο το ενδιαφέρον του κόσμου προς την ζωή των πόλεων. Οι λογοτέχνες φαίνεται ότι πειραματίστηκαν προς μία νέα κατεύθυνση, εκείνη της απόδοσης μίας εσωτερικής, υποκειμενικής πραγματικότητας, και των νοητικών διεργασιών που την συνθέτουν : όπως το όνειρο (Στ. Ξεφλούδας), ο ποιητικός ρεαλισμός (Μπεράτης), η ειρωνική ψυχογραφία (Γιανόπουλος)κ.α.. Επιπλέον πεζογράφοι με ποικίλες ιδιοσυγκρασίες στους οποίους δεσπόζει μία καθαρά ρεαλιστική διάθεση στρέφονται κυρίως προς τον εσωτερικό άνθρωπο και το ενδιαφέρον μετατοπίζεται προς το αστικό σπίτι (Τερζάκης, Καραγάτσης κ.α.)³². Το έτος 1935 αναγνωρίζεται από τους κριτικούς εξίσου ως μία σημαντική χρονιά και για τον χώρο της πεζογραφίας³³. Πρόκειται για μία χρονιά θεμελιωμάτων καθώς υπήρξε εξαιρετικά δημιουργική. Τον Ιανουάριο του 1935 πρωτοεκδόθηκε το περιοδικό *Τα Νέα Γράμματα*, το οποίο αποτέλεσε και τον βασικό φορέα επικοινωνίας όλων των νεωτεριστικών τάσεων³⁴.

²⁹ https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/education/literature_history/search.html?details=45
ανακτήθηκε στις 01-03-2026.

³⁰ https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/education/literature_history/search.html?details=75/
ανακτήθηκε στις 01-03-2026.

³¹ Ανδρέας Καραντώνης, *Εισαγωγή στη νεότερη ποίηση*, Δίφρος, Αθήνα 1958, σ. 164-165.

³² Τζιόβας Δ., 2011, σ.562-563.

³³ Τάκης Καγιαλής, *Η επιθυμία για το μοντέρνο. Δεσμεύσεις και αξιώσεις της λογοτεχνικής διάνοησης στην Ελλάδα του 1930*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 189-192.

³⁴ Καραντώνης Α., 1958, σ. 164-165.

Σημαντικό γεγονός που αποτέλεσε ένα από τα πιο μελανά σημεία στην Σύγχρονη και Νεότερη Ελληνική Ιστορία, υπήρξε η Μικρασιατική καταστροφή το 1922. Ο απόηχος της προσέδωσε μία βαριά σκιά σε όλη την μετέπειτα λογοτεχνική νεοελληνική παραγωγή . Ιδέες και όνειρα κατέρρευσαν μονομιάς τον Σεπτέμβριο του 1922 και μία νέα τραγικότητα αντικατέστησε το προγενέστερο ρομαντικό αίσθημα. Η λογοτεχνική γενιά του 1930 εκφράζει μέσα στο έργο της την καινούργια αυτή ωρίμανση³⁵.

Οι συγγραφείς που δημοσίευσαν τα πρώτα μυθιστορήματα τους την περίοδο εκείνη μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε τρεις ομάδες. Στην πρώτη ομάδα που ονομάστηκε «Αιολική Σχολή» ανήκουν τέσσερεις μυθιστοριογράφοι με προσωπικά βιώματα από τον βίαιο ξεριζωμό του ελληνικού πληθυσμού στην Μικρά Ασία, το 1922 (Φ. Κόντογλου, Η. Βενέζης, Σ. Μυριβήλης, Σ. Δούκας). Η ομάδα αυτή επικοινωνήσε τις προσωπικές εμπειρίες μέσα από το είδος του μυθιστορήματος προκειμένου να διατηρήσει ζωντανές τις μνήμες των ιστορικών γεγονότων. Η δεύτερη ομάδα αποτελούνταν και αυτή από άτομα που επίσης μπορεί να είχαν ξεριζωθεί από την Μ. Ασία και να συμμερίζονταν τις ρεαλιστικές απόψεις της πρώτης ομάδας, όμως επέμεναν να προσβλέπουν στο μέλλον και όχι στο παρελθόν. Κάποιοι εκπρόσωποι αυτής της ομάδας συνδέθηκαν με το περιοδικό *Τα Νέα Γράμματα* και η δράση στα μυθιστορήματα ή τα διηγήματα τους εκτυλίσσονταν στο σύγχρονο αστικό περιβάλλον, ενώ η θεματολογία τους συνδέονταν με κοινωνικά και ιδεολογικά ζητήματα. Και τέλος, η Τρίτη ομάδα συγγραφέων σε πλήρη αντίθεση με τις δύο προηγούμενες βρίσκονταν στην Θεσσαλονίκη και είχε κέντρο το περιοδικό *Μακεδονικές Ημέρες* (1932). Οι εκπρόσωποι της ομάδας αυτής αδιαφόρησαν πλήρως για την ακριβή αναπαράσταση της πραγματικότητας και προσέδωσαν τους δικούς τους εσωστρεφείς πειραματισμούς που χαρακτήρισαν το κίνημα του Μοντερνισμού³⁶.

Τέλος, μέσα σε μία εποχή που χαρακτηρίστηκε από μία καθυστερημένη επιβίωση της ηθογραφίας, οι λογοτέχνες της γενιάς του 1930 ξεπέρασαν τα στενά όρια της νουβέλας και του διηγήματος και δοκίμασαν επίμονα να εκφραστούν με το πιο σύγχρονο μέσο, το μυθιστόρημα. Οι λογοτέχνες του '30 έστρεψαν την ματιά τους σε διευρυμένους ορίζοντες, και αναζήτησαν να ανιχνεύσουν συνθετότερες ψυχολογικές καταστάσεις, όπως να

³⁵ Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1998 (9^η ΕΚΔ.), σ. 302.

³⁶ Roderick Beaton, 1996, σ.180-182,195- 196.

αντιμετωπίσουν προβλήματα κοινωνικά και ανθρώπινα σε μία προσπάθεια συμπόρευσης με την ευρωπαϊκή πεζογραφία. Με συνείδηση καθαρά λογοτεχνική επιδίωξαν την ανανέωση του ύφους και της γλώσσας, επιστρέφοντας στην παράδοση των πιο δόκιμων πεζογράφων του δημοτικισμού (π.χ. Α. Καρκαβίτσας) ³⁷ εμπλουτίζοντας το γλωσσικό στοιχείο με μία εκφραστική γραφικότητα και μία σύγχρονη γλωσσική αίσθηση.

³⁷https://www.Greek-language.gr/digitalResources/literature/education/literature_history/search.html?details=36 /ανακτήθηκε στις 01-03-2026.

1.3 Άγγελος Τερζάκης : Βιογραφικά στοιχεία .

Στην ομάδα των νεότερων της γενιάς του '30 συναντάται και η περίπτωση του Άγγελου Τερζάκη που εξετάζουμε στην παρούσα μελέτη, ο ίδιος υπήρξε ένας από τους πρώτους που αφουγκράστηκε τους νεωτερισμούς της εποχής και τους ανήγγειλε μέσα από την συγγραφή του. Ο Άγγελος Τερζάκης στα πρώιμα έργα του διαφαίνεται ότι παρέμεινε ταυτόχρονα προσκείμενος και στην σφαίρα επιρροής του Καρυωτακικού χώρου³⁸, παρόλα ταύτα τόσο ο ίδιος όσο και ο Γιώργος Θεοτοκάς θεωρούνται κύριοι εκφραστές του θεωρητικού προβληματισμού και των αναζητήσεων της ανανεωτικής γενιάς του '30³⁹.

Ο Άγγελος Τερζάκης γεννήθηκε στις 16 Φεβρουαρίου του 1907 στο Ναύπλιο όπου διένυσε τα πρώτα χρόνια της ζωής του. Υπήρξε γόνος εύπορης οικογένειας ⁴⁰, καθώς ο πατέρας του Δημήτρης Τερζάκης ήταν δικηγόρος στο επάγγελμα, ο οποίος ασχολήθηκε με την πολιτική και διετέλεσε δήμαρχος της πόλης του Ναυπλίου. Εν συνεχεία ο Δ. Τερζάκης πολιτεύθηκε με το Κόμμα των Φιλελευθέρων και εκλέχτηκε βουλευτής της Αργολιδοκορινθίας, επιπλέον διετέλεσε και γερουσιαστής⁴¹, γεγονός που οδήγησε στην μετεγκατάσταση της οικογένειας στην Αθήνα το 1915⁴². Ο Άγγελος Τερζάκης εφόσον

³⁸ Vitti M., 2006, σ. 21-22 * Roderick Beaton, *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία. Ποίηση και Πεζογραφία, 1821-1992*, μτφ. Ευαγγελία Ζουργού-Μαριάννα Σπανάκη, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1996, σ.220-222.

³⁹ Τα πρώιμα έργα του Τερζάκη (όπως π.χ. “Ο ξεπεσμένος” 1925) διαφαίνεται να διακατέχονται από μία αίσθηση ψυχικής κούρασης και παρακμής, εστιάζοντας στον κοινωνικό εγκλωβισμό των ηρώων, και παρουσιάζοντας χαρακτήρες ανθρώπων που ζουν στο περιθώριο. Αναδεικνύοντας έτσι στοιχεία που παρέπεμπαν στο “αδιέξοδο” που εξέφρασε ο Κ. Καρυωτάκης, και καταδεικνύοντας με τον τρόπο αυτό τους επιγόνους του. Παρόλα, αυτά σύντομα φαίνεται ότι το ενδιαφέρον του Α. Τερζάκη μετατοπίστηκε σε μία πιο ενεργή αναζήτηση της ταυτότητας της γενιάς του, η οποία επιχείρησε να νοηματοδοτήσει το κενό που υπήρχε μεταξύ της Ιστορίας και της κοινωνικής μαρτυρίας, και ως εκ τούτου φαίνεται ότι αποστασιοποιήθηκε από την καθαρή “καρυωτακική” άρνηση. ▪ Τζιόβας Δ., 2011, σ. 177-179.

⁴⁰ Αλέξανδρος Αργυρίου, «Το ιδεολογικό πεδίο του Άγγελου Τερζάκη δραματικά συγκροτημένο», *Νέα Εστία* τχ. 1718 (Δεκέμβριος 1999), σ. 683.

⁴¹ Θανάσης Πετσάλης-Διομήδης, «Ένας ευπατρίδης διανοούμενος», *Νέα Εστία*, τχ. 1283 (Δεκέμβριος 1980), σ.13.

⁴² https://users.sch.gr/ipap/Ellinikos_Politismos/logotexnia/Biografies/terzakis.htm/ ανακτήθηκε

ολοκλήρωσε τις εγκύκλιες σπουδές του, ακολούθησε την σταδιοδρομία του πατέρα του και σπούδασε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών όπου αναγορεύτηκε Διδάκτωρ το 1927, επιπλέον άσκησε τη δικηγορία για δύο χρόνια έως το 1929⁴³. Όμως το έντονο πολιτιστικό ενδιαφέρον του προς τις τέχνες, σε συνδυασμό με την πολυσχιδή καλλιτεχνική προσωπικότητα του, αλλά και το γεγονός ότι υπήρξε ένας βαθιά σκεπτόμενος άνθρωπος πολύ σύντομα τον έκανε να αφοσιωθεί εξ ολοκλήρου στον χώρο των γραμμάτων και των τεχνών⁴⁴. Η πολύπλευρη και πλούσια προικισμένη προσωπικότητα του Άγγελου Τερζάκη τον ώθησε να ασχοληθεί γενικότερα με τις Τέχνες: όπως τη μουσική, τη ζωγραφική, το κουκλοθέατρο, αλλά και τον κινηματογράφο⁴⁵. Σπούδασε πιάνο, βιολοντσέλο και τραγούδι στο Εθνικό Ωδείο Αθηνών⁴⁶, και διετέλεσε και ως υπηρεσιακός Διευθυντής της Εθνικής Λυρικής Σκηνής από τον Μάιο του 1943 έως τον Μάρτιο 1944⁴⁷.



Άγγελος Τερζάκης – Μαρτυρία μιας εποχής μέσα από τα κείμενα
της περιόδου (1930-1938) (εικ.1-4)⁴⁸

Το μεγαλύτερο όμως πάθος του Α.Τερζάκη υπήρξε το θέατρο, το οποίο και υπηρέτησε για αρκετά χρόνια (1937-1969) από την θέση του Γενικού Γραμματέα (1937), του

30/04/2026

⁴³ Ηρακλής Χατζηϊωαννίδης, *Ο Άγγελος Τερζάκης ως δραματουργός*, διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2005, σ. 10-11.

⁴⁴ Πετσάλης-Διομήδης, οπ., σ.12.

⁴⁵ Σίσσυ Παπαθανασίου, «Χαιρετισμός», Άγγελος Τερζάκης Αγωνιών και Άγρυπνος, πρακτικά επιστημονικής ημερίδας, Κάπα Εκδοτική, Αθήνα 2021, σ. 25.

⁴⁶ <https://archive.ert.gr/8606//> ανακτήθηκε στις 01-05-2026.

⁴⁷ <https://virtualmuseum.nationalopera.gr/el/eikoniki-ekthesi/prosopa/terzakis-aggelos-1125/> ανακτήθηκε στις 01-05-2026

⁴⁸ <https://www.tovima.gr/print/books-ideas/kathikon-lftis-genias-mas/> ανακτήθηκε 20-05-2026.

Καλλιτεχνικού Διευθυντή Δραματολογίου, αλλά και ως υπηρεσιακός Γενικός Διευθυντής δραματολογίου (1939/40), καθώς και ως γενικός διευθυντής της δραματικής σχολής του Εθνικού θεάτρου (1950/75)⁴⁹. Η αγάπη του για το θέατρο εξελίχθηκε μέσα στην πολύχρονη πορεία του, καθώς διετέλεσε σχεδόν για είκοσι χρόνια και καθηγητής Ιστορίας του θεάτρου και της Δραματολογίας στην Δραματική σχολή του Εθνικού θεάτρου (1950/71). Στο πλούσιο βιογραφικό του συγκαταλέγεται και η θέση του Μορφωτικού Συμβούλου του Υπουργείου Εξωτερικών, ενώ το 1974 εξελέγη μέλος της Ακαδημίας Αθηνών. Πρωτοεμφανίστηκε ως θεατρικός συγγραφέας το 1936 ανεβάζοντας στην σκηνή του εθνικού θεάτρου τον *Αυτοκράτορα Μιχαήλ*, έκτοτε έγραψε αρκετά θεατρικά έργα και δημοσίευσε πληθώρα θεατρικών κριτικών καθώς αρθρογραφούσε αδιάκοπα από το 1948 ως κριτικός θεάτρου⁵⁰.

Ο Τερζάκης εκτός από το θέατρο υπηρέτησε εξίσου με την ίδια υπευθυνότητα και σοβαρότητα την λογοτεχνία και το δοκίμιο, ήδη από τα νεαρά του χρόνια ανέλαβε την διεύθυνση δύο περιοδικών: *Πνοή* (1928-1930) και *Ο Λόγος* (1930-1931), και έτσι κατόρθωσε να συνεργαστεί με αρκετούς λόγιους της εποχής του⁵¹. Η πρώτη λογοτεχνική δουλειά του παρουσιάστηκε το 1925, και επρόκειτο για μία συλλογή διηγημάτων *Ο ξεχασμένος*, το ενδιαφέρον του όμως από τις αρχές της δεκαετίας του 1930 στρέφεται στο μυθιστόρημα απεικονίζοντας της ελληνική κοινωνία του μεσοπολέμου. Παράλληλα στην προσωπική του ζωή κατά το έτος 1936 ενώθηκε με τα ιερά δεσμά του γάμου με την Λουΐζα Βογασάρη, και δύο χρόνια αργότερα απέκτησαν το γιό τους Δημήτριο Τερζάκη (1938). Στο συγγραφικό του έργο συγκαταλέγονται εννιά μυθιστορήματα (1932/58), έξι συλλογές διηγημάτων (1925/44) και δώδεκα θεατρικά έργα (1936/70)⁵².

Οι *Δεσμώτες* είναι το πρώτο Μυθιστόρημα του Τερζάκη που εκδόθηκε το 1933, ενώ έναν χρόνο αργότερα εξέδωσε το βιβλίο του *Η παρακμή των Σκληρών*. Την ίδια εποχή ο

⁴⁹ <https://www.tovima.gr/print/books-ideas/kathikon-lftis-genias-mas/> ανακτήθηκε 22/05/2026.

⁵⁰ Πετσάλης-Διομήδης, 1980, σ. 13. · Χατζηϊωαννίδης, 2005, σ.11.

⁵¹ Α. Αργυρίου, κ.α., «Το ιδεολογικό πεδίο του Άγγελου Τερζάκη δραματικά συγκροτημένο», στο ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ, έτος 73^ο, τόμος 146^{ος}, τεύχος 1718, Αθήνα, σσ.718-723, και Προσφορά στον Άγγελο Τερζάκη για τα εβδομηντάχρονά του, συλλογικό έργο, συλλογή Τετράδια Ευθύνης, Αστρολάβος/Ευθύνη, Αθήνα 1982, σ. 683-684. (Εφεξής ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ)

⁵² https://users.sch.gr/ipap/Ellinikos_Politismos/logotexnia/Biografies/terzakis.htm/ ανακτήθηκε στις 03-05-2026.

Τερζάκης δημοσιεύει διηγήματα και μελέτες σε περιοδικά σαν την *Νέα Εστία* και *Ο κύκλος*. Επίσης κατά την διάρκεια του 1937-1938 και ενώ αρθρογραφούσε στην εφημερίδα *Καθημερινή* δημοσίευσε σε συνέχειες το μυθιστόρημα του πριγκιπέσσα Ιζαμπώ που θεωρείται το αρτιότερο πεζογράφημα του, το οποίο λίγο αργότερα εκδόθηκε και σε βιβλίο το 1945. Ενώ το 1937 εξέδωσε ένα ακόμα μυθιστόρημα του την *Μενεξεδένια Πολιτεία*, το οποίο παρουσιάστηκε διασκευασμένο από την κρατική τηλεόραση⁵³. Παρά το προχωρημένο της ηλικίας του και το γεγονός ότι αντιμετώπιζε κάποια προβλήματα υγείας, ο Α. Τερζάκης κατετάγη εθελοντικά και πολέμησε ως έφεδρος λοχίας του πυροβολικού στον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο (1940/41), και επιπρόσθετα συνέγραψε για λογαριασμό του Γενικού Επιτελείου Στρατού την Ελληνική Εποποιία 1940/41 (ΕΣΤΙΑ 1964)⁵⁴. Βρέθηκε στην πρώτη γραμμή του μετώπου και όπως συγκεκριμένα αναφέρει ο Θανάσης Πετσάλης-Διομήδης «Τα βόλια τον σεβάστηκαν. Γύρισε από το μέτωπο, έσκυψε στα χαρτιά του, ξανάρχισε τη δουλειά του⁵⁵».

Μετά την λήξη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου ο Α. Τερζάκης φαίνεται να εστιάζει περισσότερο στον δοκιμιακό του λόγο παρά ταύτα όμως δεν σταματά να γράφει διηγήματα, θεατρικά έργα και μυθιστορήματα, με σημαντικότερο ίσως μυθιστόρημα της περιόδου να αναδεικνύεται το *Δίχως Θεό* το 1951. Επίσης, το 1947 ο λογοτέχνης ξεκίνησε και την πολυετή του συνεργασία με την εφημερίδα «*Το Βήμα*» ως θεατρικός κριτικός και φιλολογικός συνεργάτης⁵⁶ που διατηρήθηκε μέχρι το τέλος της ζωής του. Τα άρθρα του Τερζάκη είχαν μεγάλη απήχηση στο αναγνωστικό κοινό της εποχής του, καθώς καταπιάνονταν είτε με θέματα της επικαιρότητας, είτε με πληθώρα διαχρονικών θεμάτων μέσα από τα οποία κατέθετε την σκέψη του, η οποία ξεκινούσε με αφορμή το συγκυριακό και το συγκεκριμένο και επεκτείνονταν σε κάτι πολύ πιο γενικό, και πολλές φορές υπερ-ιστορικό.

Ο Α. Τερζάκης υπήρξε υποστηρικτής της δημοτικής και έγραψε τα κείμενα του σε μία απλή νεοελληνική γλώσσα, με ένα καθαρό ύφος γραφής καθιστώντας τα γραπτά του οικεία και ευανάγνωστα στο ευρύ κοινό. Χωρίς δογματισμούς ξεδίπλωνε τους

⁵³ Χατζηϊωαννίδης, 2005, σ. 14-15.

⁵⁴ <https://virtualmuseum.nationalopera.gr/el/eikoniki-ekthesi/prosopa/terzakis-aggelos-1125/> ανακτήθηκε στις 01-05-2026.

⁵⁵ Πετσάλης-Διομήδης, 1980., σ.14.

⁵⁶ <https://www.ascsa.edu.gr/index.php/archives/terzakis-catalogue/> ανακτήθηκε στις 02-05-2026.

προβληματισμούς της σκέψης του, παρακινώντας τους αναγνώστες να αναζητήσουν τις λύσεις απέναντι στις προβληματικές της εποχής τους⁵⁷. Το 1963 έως το 1967 διετέλεσε διευθυντής του περιοδικού *Εποχές*, από την περίοδο εκείνη μέρος του δοκιμιακού του λόγου εκδόθηκε σε τρεις τόμους: Α) *Προσανατολισμός στον αιώνα* (1963), Β) *Οι απόγονοι του Κάιν* (1972) και Γ) *Ποντοπόροι* (1975). Πληθώρα άρθρων του λογοτέχνη συνέχισαν να εκδίδονται και μετά τον θάνατο του από τις «Εκδόσεις των Φίλων, υπό την επιμέλεια του Κώστα Τσιρόπουλου»⁵⁸.

Ο Τερζάκης υπήρξε από τους λογοτέχνες που τιμήθηκε αρκετές φορές για το θεατρικό και λογοτεχνικό του έργο καθώς και για τον δοκιμιακό του λόγο, συνοψίζοντας όμως στις κυριότερες βραβεύσεις του θα αναφέρουμε ότι για δύο συνεχόμενες χρονιές το 1938/39 έλαβε το Α' Κρατικό Βραβείο Μυθιστορήματος, καθώς και το 1958 έλαβε πάλι το πρώτο Κρατικό Βραβείο για το μυθιστόρημα του *Μυστική Ζωή*. Βραβεύτηκε επίσης με το πρώτο Κρατικό Βραβείο Θεάτρου για τα έργα του «*Ο Σταυρός και το Σπαθί*» (τραγωδία - 1939) και για το κοινωνικό δράμα *Είλωτες* (1938), επίσης τιμήθηκε εκ νέου για το θεατρικό του έργο εν γένει το 1957 με το κρατικό βραβείο θεάτρου. Επιπρόσθετα, έλαβε το Βραβείο Δοκιμίου των Δώδεκα καλύτερων ποιητών και πεζογράφων για μία σημαντική συλλογή δοκιμίων του τον «*Προσανατολισμό στον αιώνα*» (1964). Τέλος, του απονεμήθηκε το Αριστείο Γραμμάτων της Ακαδημίας Αθηνών (1969) σαν αναγνώριση για την συνολική του προσφορά, ως μία κεντρική μορφή των ελληνικών γραμμάτων που το έργο του να καλύπτει ένα ευρύ φάσμα της λογοτεχνικής και θεατρικής παραγωγής στην χώρα μας, ως εκ τούτου το 1974 έγινε ακαδημαϊκός⁵⁹. Μία από τις σημαντικότερες παρακαταθήκες του Α. Τερζάκη αποτελεί το θεωρητικό έργο του «*Αφιέρωμα στην Τραγική Μούσα*» (1970), πρόκειται για ένα εκτενές δοκίμιο που αναλύει την ουσία και την φιλοσοφία του τραγικού

⁵⁷ <https://www.tovima.gr/print/books-ideas/kathikon-lftis-genias-mas/> ανακτήθηκε 02-05-2026.

⁵⁸ Ο άνθρωπος σε Αδιέξοδο (1981), Για μια Δικαίωση του Ανθρώπου (1987), Κρίση και Έλεγχος της Εποχής μας (1989), Ένας Μεταβαλλόμενος Κόσμος (1990), Επικεφαλής (1990), Το πρωτείο του Πνεύματος (1991), Ταραγμένες Ψυχές (1993), Καιροί Τρικυμισμένοι (1994), Σε Καμπή της Ιστορίας (1995), Η εποχή των Ερωτημάτων (1996), Ο Χαμένος Ουρανός (2000).

⁵⁹ <https://www.ascsa.edu.gr/index.php/archives/terzakis-catalogue/> ανακτήθηκε 03/05/2026. ^ο<https://archive.ert.gr/8606/> ανακτήθηκε 02/05/2026.

είδους, εστιάζοντας στην αρχαία ελληνική (αττική) τραγωδία και την εξέλιξη της μέσα στους αιώνες⁶⁰.

Εν κατακλείδι, ο Τερζάκης έγραψε τακτικά και με συνέπεια τόσο θεατρικά έργα όσο και μυθιστορήματα, διηγήματα, μελέτες, δοκίμια και επιφυλλίδες. Επίσης, εκπόνησε ένα χρονικό του πολέμου, μία νουβέλα, ενώ ταυτόχρονα μετέφρασε ξένα έργα και αρχαίες τραγωδίες, επίσης εκφώνησε λόγους κι έδωσε διαλέξεις με ποικίλη θεματολογία. Παραστάσεις θεατρικών του έργων προβλήθηκαν στο εξωτερικό, και βιβλία του μεταφράστηκαν σε ξένες γλώσσες. Με αίσθημα ευθύνης και χωρίς δογματισμούς, απελευθερωμένος κομματικά ο Τερζάκης έγραφε ασταμάτητα μέχρι το θάνατό του στις 3 Αυγούστου του 1979⁶¹.

⁶⁰ Η πρώτη έκδοση του έργου: Άγγελος Τερζάκης, Αφιέρωμα στην Τραγική Μούσα, Οι εκδόσεις των φίλων, Αθήνα 1970 και η πιο πρόσφατη έκδοση: Άγγελος Τερζάκης, Αφιέρωμα στην Τραγική Μούσα, επιμ. Βασιλική Λαμπροπούλου, Εστία, Αθήνα 2020.

⁶¹ Αργυρίου, «Το ιδεολογικό πεδίο του Άγγελου Τερζάκη δραματικά συγκροτημένο», οπ., σσ.718-723 και *Προσφορά στον Άγγελο Τερζάκη για τα εβδομηντάχρονά του*, συλλογικό έργο, συλλογή Τετράδια Ευθύνης, Αστρολάβος/Ευθύνη, Αθήνα 1982, σ. 103.

1.4 Η θέση του Α. Τερζάκη απέναντι στην λογοτεχνική Παράδοση

Ο Άγγελος Τερζάκης όπως προαναφέραμε υπήρξε από τους πρώτους που αφουγκράστηκαν τις νεωτεριστικές τάσεις της σύγχρονης του εποχής, και το συγγραφικό του έργο τον κατατάσσει ανάμεσα στους εκπροσώπους της γενιάς του '30. Ο λογοτέχνης –συγγραφέας, και δοκιμιογράφος Τερζάκης μέσα από μία σειρά δημοσιευμένων άρθρων κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1930-1940 παρουσίασε ορισμένες κύριες πλευρές της ελληνικής ζωής, και ταυτόχρονα εξέφρασε την δική του μαρτυρία για την αντιμετώπιση επίκαιρων ζητημάτων κοινωνικής, πολιτικής, και πολιτιστικής διάστασης εκείνης της περιόδου ⁶². Τα άρθρα που δημοσιεύει απευθυνόμενος κατά κύριο λόγο στην συνομήλικη του νέα γενιά, αλλά και προς το ευρύ κοινό, έχουν δοκιμιακό χαρακτήρα και αποτελούν σημαντικές πηγές για την κατανόηση της κοινωνικής και πολιτικής κρίσης που διαπέρασε την ελληνική κοινωνία μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, καθώς και των καταλοίπων που άφησε πίσω η Μικρασιατική Καταστροφή⁶³.

Συγκεκριμένα, στο κείμενό του «Εξαγνισμός της Παράδοσης Α'» (1933), δημοσιευμένο στην εφημερίδα των Αθηνών *Δημοκρατία*, ο συγγραφέας εξετάζει το πνεύμα της λογοτεχνικής ελληνικής παράδοσης αναγνωρίζοντας αυτήν ως την μόνη ορθή παράδοση, συγκριτικά πάντα με τις υπόλοιπες παραδόσεις που ο 20^{ος} αιώνας αμφισβήτησε και απέρριψε⁶⁴. Η καλλιτεχνική λογοτεχνική δημιουργία στην Ελλάδα την δεκαετία του 1930, φαίνεται ότι ανέδειξε το πνεύμα της παράδοσης ως ένα αυθεντικό και ειλικρινές στοιχείο, ικανό να απολυτρώσει και να καθοδηγήσει τις επιδιώξεις των νεότερων δημιουργών. Ο Τερζάκης το αναγνωρίζει αυτό, όμως επισημαίνει ότι η λατρεία για την παράδοση ανέδειξε τόσο υποστηρικτές όσο και αντάρτες. Ο Τερζάκης υποστηρίζει ότι ανεξαρτήτως της σημασίας που έχει για τον καθένα, η συμβολή της λογοτεχνικής παράδοσης μιας χώρας παραμένει κατά γενική ομολογία σημαντική και ουσιώδης, κυρίως ως στοιχείο απαραίτητο για την διαφοροποίηση των εθνικών λογοτεχνιών. Συνεπώς, η διάσωση της λογοτεχνικής παράδοσης κάθε έθνους κρίνεται αναγκαία και σημαντική για την κατανόηση και συγκρότηση των εθνικών ταυτοτήτων. Ο ίδιος θεωρεί ότι η εθνική

⁶² Άγγελος Τερζάκης, « Στο Κωνσταντίνος Α. Δημάδης (επιμ.), *Άγγελος Τερζάκης: Κείμενα πνευματικής ευθύνης (1930-1938)*», University Stydio Press A.E , Θεσσαλονίκη, 2024, σ. 7 (εφεξής : ΚΠΕ).

⁶³ Τερζάκης, Α. ,ΚΠΕ, 2024, σ. 8-9.

⁶⁴ Τερζάκης, Α. ,ΚΠΕ, 2024, σ. 75.

παράδοση περισώζει πλήθος στοιχείων ανεκτίμητης αισθητικής αξίας, τα οποία αποκρυσταλλώνουν απόψεις για την ανθρώπινη ψυχή που θα ήταν μεγάλη απώλεια να χαθούν. Η μόρφωση, η γνώση, και η λογοτεχνική παράδοση ως παρακαταθήκη σύμφωνα πάντα με τον Α. Τερζάκη δεν φαίνεται να υποδούλωσαν την ατομικότητα, συγκεκριμένα ο ίδιος υποστήριξε ότι κάθε αληθινή προσωπικότητα δεν δύναται να εκμηδενιστεί⁶⁵. Εδώ, κατά την άποψη μας ο Τερζάκης προσπαθεί να άρει οποιονδήποτε κίνδυνο σχετίζεται με την κατάπνιξη της ατομικής ελευθερίας από το «συλλογικό» που στην περίπτωση αυτή είναι η παράδοση. Η ατομική ελευθερία αποτελεί κεντρική προϋπόθεση του συνολικού στοχασμού του Α. Τερζάκη που θα εξετάσουμε στην συνέχεια της μελέτη μας. Τουναντίον, υποστήριξε ότι η γνώση και η καλλιτεχνική παράδοση αποτέλεσαν εργαλείο δημιουργίας διαφορετικών μετασχηματισμών στα χέρια των νεότερων λογοτεχνών, εκείνων φυσικά που αναγνώρισαν την χρησιμότητα της⁶⁶.

Το ερώτημα που προκύπτει είναι το πώς φαίνεται να αντιλήφθηκε ο Τερζάκης την χρησιμότητα της παράδοσης; Ο Τερζάκης σκεπτόμενος πάντα την νεοελληνική λογοτεχνική παράδοση εξέφρασε την αναγκαιότητα να καθαριστεί αυτή από τις διάφορες προλήψεις ή τυφλότητες του παρελθόντος που την βάραιναν και συχνά την νόθευαν, και υπό την προοπτική αυτή πρότεινε τον καθαρισμό της παράδοσης με στόχο τη νέα νοηματοδότησή της κατά τη δεκαετία του 1930⁶⁷. Στο κείμενο του «Εξαγνισμός της Παράδοσης Α'» (1933), υποστηρίζει ότι η προώθηση μιας λογοτεχνικής παραγωγής απελευθερωμένης από παγιωμένες προκαταλήψεις και ελεύθερης να εξελιχθεί, θα καθιστούσε την ελληνική παράδοση αξιόμαχη μελλοντικά. Ο ίδιος υποστήριξε ότι ο σεβασμός και η γνώση της λογοτεχνικής παράδοσης μπορούσαν να προστατεύσουν τους νέους δημιουργούς, και να τους οπλίσουν ώστε να δημιουργήσουν σαν επαναστάτες, όχι για να καταργήσουν τους κανόνες αλλά να τους αντικαταστήσουν. Με την έννοια αυτή, η παράδοση φαίνεται ότι αποτελεί την αφετηρία της δημιουργικής λογοτεχνικής παραγωγής που κανένας δεν θα πρέπει να απαρνιέται⁶⁸. Εδώ, αναδεικνύεται μια υπόρρητη κριτική ή, τουλάχιστον αποστασιοποίηση του Τερζάκη από τις πτυχές εκείνες του καλλιτεχνικού μοντερνισμού, και της Πρωτοπορίας που στόχευαν ρητά στην πλήρη απόρριψη της

⁶⁵ Τερζάκης Α.,ΚΠΕ, 2024, σ.76.

⁶⁶ Στο ίδιο, σ.76.

⁶⁷ Στο ίδιο, σ.76.

⁶⁸ Στο ίδιο, σ.76-77.

ευρωπαϊκής καλλιτεχνικής παράδοσης, όπως ήταν ο σουρεαλισμός, ο εξπρεσιονισμός, ο ντανταϊσμός κτλ.⁶⁹.

Προκειμένου, ο Τερζάκης να εξηγήσει τις επιδιώξεις της γενιάς του, και να αντικρούσει προκαταλήψεις και κριτικές περί ασέβειας της νεοελληνικής παράδοσης, γράφει συγκεκριμένα ότι : «Η παράδοση, που υποστηρίζει και η μόρφωση που πληροφορεί, οπλίζουν και οι δύο, και προστατεύουν»⁷⁰. Βασική επιδίωξη συνεπώς των λογοτεχνών κατά την δεκαετία του 1930/40, ήταν να δημιουργήσουν μία νέα διάθεση, στην οποία πρωτοστατούσαν κυρίως οι νεότεροι. Ο Τερζάκης ισχυρίστηκε ότι οι ίδιοι οι απόστολοι της ελληνικής λογοτεχνικής παράδοσης ήταν εκείνοι που την πρόδωσαν. Στο σημείο αυτό ο Τερζάκης εννοεί ότι το βάρος της προδοσίας της παράδοσης βαραίνει τελικώς τους υπερασπιστές του δογματισμού⁷¹. Επιδιώκει, να τονίσει έτσι την βαθιά ανακατάταξη των ιδεών, της νοοτροπίας και της εκκαθάρισης, που υπήρξε ικανή να εμπνεύσει με αισιοδοξία και με ορμή για ανανέωση, δηλαδή το πέρασμα από την μελαγχολία του παρελθόντος και τους πανεπιστημιακούς δογματισμούς προς την αισιοδοξία για την ανάδειξη μιας αξιόμαχης παράδοσης για το μέλλον⁷².

Η βασική αιτία της μεταστροφής ήταν το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου που αποτέλεσε μία τομή για την Ευρώπη, για τον πολιτισμό και την σκέψη της. Διαχωρίζοντας έτσι τον ειδυλλιακό κόσμο του παρελθόντος, από τον φρενήρη, βίαιο και νεωτεριστικό κόσμο που προέκυψε από την δίνη των πολεμικών συγκρούσεων. Δεν αποκλήθηκε τυχαία «Μεγάλος Πόλεμος», όχι μόνο γιατί είχε τους περισσότερους νεκρούς συγκριτικά με προηγούμενους πολέμους, αλλά κυρίως γιατί γέννησε το πολιτικό δράμα με την διαμάχη ανάμεσα στην φιλελεύθερη δημοκρατία, τον κομμουνισμό και τον φασισμό που θα ταλανίσουν την Ευρώπη καθ' όλη την διάρκεια του Μεσοπολέμου⁷³. Η

⁶⁹ Matei Calinescu, Πέντε όψεις της Νεοτερικότητας, Μοντερνισμός, πρωτοπορία, παρακμή, κιτς, μεταμοντερνισμός, Αθήνα, Ανώτατη σχολή καλών Τεχνών, 2001.

⁷⁰ Τερζάκης Α.,ΚΠΕ, 2024, σ.76.

⁷¹ Στο ίδιο, σ.78.

⁷² Τζιόβας Δημήτρης, Πόλεμος και νεοτερικότητα (Ένα άγνωστο κείμενο του Γιώργου Θεοτοκά), στο : Νέα Εστία, έτος 73^ο, τόμος 146^{ος}, τεύχος 1718, Αφιέρωμα στον Άγγελο Τερζάκη, Δεκέμβριος 1999, σ. 630-631. °. Τερζάκης, ΚΠΕ, 2024, σ.76-77.

⁷³Τζιόβας Δ., Πόλεμος και νεοτερικότητα, 1999, σ. 621.▪ Τζιόβας Δ., 2011, σ. 69-70.

προπολεμική εποχή ταυτίστηκε με μία αφόρητη πνευματική πειθαρχία του παρελθόντος, ενώ η μεταπολεμική με τους ανοικτούς ορίζοντες των νέων ιδεών, και την άρση των ορίων και των περιορισμών. Σε αυτά τα πλαίσια επανεξετάζεται και το θέμα της λογοτεχνικής παράδοσης. Η κρίση και η επερχόμενη αλλαγή δεν είχαν χαρακτήρα τοπικό η μεμονωμένο, αλλά καθολικό και ριζικό, καθώς επέφεραν μία επαναστατική αλλαγή.

1.5 Η Σχέση της Παράδοσης με την Νεοτερικότητα- Η στάση του Τερζάκη απέναντι στην Ευρωπαϊκή νεοτερικότητα.

Χρονικά το 1914 είναι η χρονολογία που διχοτομεί τον ευρωπαϊκό πολιτισμό, ο πόλεμος συνιστά κατά κάποιον τρόπο μία υπέρβαση του Εθνικισμού. Έτσι λοιπόν ως μία πανευρωπαϊκή εμπειρία αποτελεί ένα κοινό βίωμα για τους νέους πολλών λαών, και καλλιεργεί ένα κλίμα κοινής πνευματικής και ιδεολογικής αντίληψης που εκτείνεται πέρα από τα όρια των εθνικών συνόρων κάθε χώρας. Μέσω λοιπόν του πολέμου αναδεικνύεται και η κοινή ευρωπαϊκή μοίρα των λαών, ταυτόχρονα μέσα από αυτό το γεγονός τίθεται και το ερώτημα περί νεοτερικότητας⁷⁴.

Στα πλαίσια της πανευρωπαϊκής εμπειρίας του πολέμου, ο Τερζάκης αναγνωρίζει ότι μεταξύ των Ελλήνων και των υπολοίπων Ευρωπαίων υπάρχουν διαφορές, κυρίως επειδή ο ελληνικός λαός άρχισε να δημιουργεί μία πολιτική και κρατική οντότητα μόλις τον περασμένο αιώνα. Κατά τον Τερζάκη το ιστορικό υπόβαθρο ενός λαού προσφέρει την δυνατότητα να ανακαλεί το παρελθόν του σε περίπτωση που χρειαστεί να αναζητηθεί κάποια παλαιότερη μορφή της φυλής του. Η συμβολή της παράδοσης στην διάσωση των εθνικών λογοτεχνιών θεωρείται κατά τον Τερζάκη σωτήρια και ανεκτίμητη καθώς αποκρυσταλλώνει τις απόψεις περί της ανθρώπινης ψυχής, παλιές και νέες, δεδομένου ότι σε αντίθετη περίπτωση θα ήταν μοιραίο για τον ανθρώπινο πολιτισμό να χαθούν όλες αυτές οι παρακαταθήκες ⁷⁵. Οι εκάστοτε ατομικές προσωπικότητες κατά τον Τερζάκη αποτέλεσαν στοιχεία γνησιότητας και αξίας για την συλλογική καλλιτεχνική δημιουργία ενός λαού, και παράλληλα στοιχειοθέτησαν την φυλετική του προσωπικότητα που περιέσωσε τον παλμό της ατομικής ψυχής⁷⁶.

Το νεοελληνικό έθνος δεν είναι σαν τις «αιωνόβιες φυλές» της Δύσης, σύμφωνα με τον Τερζάκη. Η διακεκομμένη ιστορική συνέχεια του ελληνισμού είχε ως αντίκτυπο και τον κατακερματισμό της ψυχικής του συνοχής. Παρά την προσπάθεια των λογοτεχνών που πρόβαλλαν την ελληνική λογοτεχνική παράδοση ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος εκτροχίασε το πνεύμα της παράδοσης. Ο Τερζάκης λοιπόν όπως προαναφέραμε σπεύδει να εξηγήσει στο άρθρο του «Εξαγνισμός της παράδοσης Α΄», ότι και η νεοελληνική

⁷⁴ <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/world-war-i/> ανακτήθηκε στις 24-05-2026

⁷⁵ Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ. 75.

⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 75.

συνείδηση, άπλαστη ακόμα, διχοτομήθηκε στις αρχές του 20ού αιώνα από το σχίσμα της προπολεμικής και της μεταπολεμικής εποχής, καταδεικνύοντας ότι οι Έλληνες, λόγω της σύντομης νεοελληνικής τους ιστορίας, δεν δύνανται να ανακαλέσουν κάποιον «άλλο» εαυτό παρά μόνο τους αρχαίους προγόνους τους⁷⁷.

Ο Τερζάκης στο σημείο αυτό καταδεικνύει τον διχασμό που παρατηρήθηκε στη νεοελληνική συνείδηση στις αρχές του 20ού αιώνα. Η μετάβαση από την προπολεμική στη μεταπολεμική περίοδο φαίνεται να λειτούργησε ως μια βαθιά ιδεολογική και υπαρξιακή ρήξη, αφήνοντας την πνευματική ταυτότητα του έθνους ανολοκλήρωτη και σε διαρκή αναζήτηση. Επιπλέον, λόγω της σύντομης ιστορικής διαδρομής του νεότερου ελληνισμού, ο λαός δυσκολεύεται να συνδεθεί οργανικά με το μεσαιωνικό ή το νεότερο παρελθόν. Αυτό το ιστορικό κενό καθίσταται τόσο έντονο, ώστε οι Έλληνες λογοτέχνες φαίνεται ότι πραγματοποιούν ένα νοητό χρονικό άλμα, παρακάμπτοντας τους ενδιάμεσους αιώνες, προκειμένου να αναζητήσουν τις ρίζες τους κατευθείαν στην αρχαιότητα⁷⁸.

Ωστόσο, η έλευση του Μεγάλου Πολέμου και η συνακόλουθη αναστάτωση του ευρωπαϊκού κόσμου υπήρξαν τόσο καταλυτικές, ώστε αποκάλυψαν την αληθινή σύσταση του ελληνικού λαού και ανέδειξαν την αυθεντική και ειλικρινή του όψη. Έτσι, τέθηκαν τα θεμέλια για μια νεοελληνική λογοτεχνική παράδοση που δημιουργήθηκε εκ του μηδενός στη σύγχρονη εποχή. Ο Τερζάκης, έχοντας την πεποίθηση ότι η συμβολή του παρελθόντος ήταν αμελητέα σε σχέση με τη νέα παράδοση που γεννιόταν στην εποχή του, στο ίδιο άρθρο «"Εξαγνισμός της παράδοσης Α'"» επισημαίνει ότι: *«δεν είναι ασέβεια η αμαρτία απέναντι στο παρελθόν, αντιθέτως ασέβεια είναι η αμαρτία απέναντι στο μέλλον»*⁷⁹. Η παραπάνω παραδοχή δεν ωθεί τον Τερζάκη σε εσωστρεφείς τάσεις, αλλά γεννά την ανάγκη για έναν επαναπροσδιορισμό των εθνικών χαρακτηριστικών, τα οποία πρέπει να «ενσωματώνουν» και νεότερικά στοιχεία. Στα δοκίμιά του υποστηρίζει ότι η παράδοση δεν πρέπει να νοείται ως ένα στατικό μουσειακό στοιχείο. Αντίθετα, πρέπει να «καθαρθεί» και να συνενωθεί αρμονικά με τον ευρωπαϊκό μοντερνισμό προκειμένου να οικοδομηθεί μια νέα, εξωστρεφής ελληνική ταυτότητα⁸⁰.

⁷⁷Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ. 76-77.

⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 77.

⁷⁹Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ. 79.

⁸⁰ <https://www.periou.gr/kostas-x-giannopoulos-angelos-terzakis-ananeotis-kai-theoritikos-tou-mythistorimatos/> ανάκτηση 24-05-2026.

Να εξηγήσουμε στο σημείο αυτό ότι η έννοια της παράδοσης, κατά τον Τερζάκη, μέχρι την δεκαετία του '30 ήταν κάπως παρεξηγημένη. Σύμφωνα με τον Τερζάκη από την μία πλευρά βρίσκονταν η αρχαιοελληνική παράδοση με την εμβληματική μορφή του Παρθενώνα να στέκει στην Ακρόπολη των Αθηνών, ως ένδοξο μνημείο της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, και από την άλλη το στοιχείο τη γραφικότητας και του λαϊκού πολιτισμού της υπαίθρου που δέσποζε εμβληματικά με την «φουστανέλα και το τσαρούχι». Ουσιαστικά αυτές οι δύο όψεις αποτέλεσαν μέχρι την δεκαετία του '30 τους βασικούς φορείς πάνω στους οποίους συστάθηκε και παρουσιάστηκε η μορφή του ελληνισμού⁸¹.

Χαρακτηριστικά ο Τερζάκης στο άρθρο του «Εξαγνισμός της παράδοσης Α'» αναφέρει σχετικά ως προς τη μία πλευρά της παράδοσης: «*Η έκφραση του είναι η γλυκανάλατη στατικότητα της φωτογραφικής πόζας. Αποτυπώνεται αναλλοίωτη στα διηγήματα της ηθογραφικής του σχολής, στους ζωγραφικούς πίνακες του ακαδημαϊσμού, στην πρόσφατη παραγωγή του ελληνικού κινηματογράφου*»⁸². Με τον τρόπο του, λοιπόν, καταδεικνύει την αδυναμία των δημιουργών του ελληνικού πολιτισμού να αποκαλύψουν το βάθος της ψυχής του ελληνικού λαού· και τούτο διότι καλλιέργησαν μια επιφανειακότητα που κολάκευε τους ξένους, οι οποίοι εγκωμιάζαν την αρχαία Ελλάδα.

Οι συγγραφείς της γενιάς του 1930 αφουγκραζόμενοι τις νεωτεριστικές ιδέες της ζωής της Ευρώπης, και δεδομένων των κοινωνικοπολιτικών αλλαγών που επιτελούνται στην Ελλάδα, εμπνέονται στο να συλλάβουν και να αποτυπώσουν την ουσία της ιστορικής στιγμής την οποία ζούσαν, εκφράζοντας έτσι μία επιθυμία οριοθετημένης θα λέγαμε ρήξης με την προγενέστερη λογοτεχνική παράδοση⁸³. Στην πεζογραφία ερευνούν με τα μέσα της αφήγησης, τις αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στην αστική κοινωνία ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '30. Οι νέες συνθήκες που επικράτησαν κυρίως μετά την Μικρασιατική καταστροφή, ανέδειξαν τις αλλαγές τις οποίες υφίστανται οι ζωές των οικογενειών. Επιπρόσθετα, η αστικοποίηση και η παρακμή του παραδοσιακού χώρου της

⁸¹ Τερζάκης Α.,ΚΠΕ, 2024, Στο ίδιο, σ,79.

⁸² Στο ίδιο, σ.79.

⁸³ <https://www.searchculture.gr/aggregator/portal/portraits/persons/Generation30s/> ανακτήθηκε 22-05-2026.

υπαίθρου στρέφουν το ενδιαφέρον των λογοτεχνών προς τον αστικό χώρο, τις πόλεις και τις μεγαλουπόλεις⁸⁴.

Οι πεζογράφοι της γενιάς του '30 επικεντρώθηκαν να αναζητήσουν τις κοινωνικοπολιτικές μεταβολές που υπέστη το αστικό περιβάλλον, και παρέμειναν στα όρια της ρεαλιστικής πεζογραφίας προκειμένου να τις παρουσιάσουν. Προσπάθησαν να σχολιάσουν τις τρέχουσες αλλαγές στην ελληνική αστική ζωή και τα ήθη των Ελλήνων, δημιουργώντας έτσι έναν αστικό ρεαλισμό, ο οποίος καλλιέργησε το αστικό μυθιστόρημα. Το πρωτοποριακό στοιχείο τους έγκειται κυρίως στην επίκαιρη θεματολογία, καθώς και στον ιδεολογικό προσανατολισμός τους⁸⁵.

Ο Τερζάκης υποστήριξε ότι η αναζήτηση του αληθινού πλούτου για την ανάδειξη του νέου ελληνισμού έπρεπε να αναζητηθεί μέσα στον μικροαστικό χώρο, και να καταστεί σαφές στις συνειδήσεις ότι ο τόπος τούτος είναι μικροαστικός, συνεπώς και η μορφή του και τα προβλήματα, και οι αγωνίες του είναι μικροαστικά. Ο Τερζάκης υποστήριξε ξεκάθαρα ότι οι αληθινοί θησαυροί της ελληνικής ψυχής κρύβονταν μέσα στο δράμα του μικροαστισμού, συνεπώς ότι άξιο, ειλικρινές και τίμιο μπορούσε να δώσει η ελληνική λογοτεχνία στο άμεσο μέλλον πίστευε ότι πρέπει να ξεκινήσει από το μικροαστικό περιβάλλον⁸⁶.

⁸⁴ <http://www.ehw.gr/asiaminor/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=5352> / ανακτήθηκε 22-05-2026.

⁸⁵ Τζιόβας Δ., 2011, σ. 180-190, 224. ▪ Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ.80-81.

⁸⁶ Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ.80-81. * Roderick Beaton, 1996, σ.188-189.

Κεφάλαιο 2^ο

2. Το Ζήτημα της Ελληνικότητας την δεκαετία του 1930/40 και η παρέμβαση του Τερζάκη.

Με όχημα τις τέχνες τους, οι καλλιτέχνες της Γενιάς του '30 αναστοχάστηκαν την έννοια της ελληνικότητας. Κυρίως τους απασχόλησαν μείζονα θέματα που ανέδειξε το τέλος της Μεγάλης Ιδέας, όπως ο χρόνος, ο τόπος, η παράδοση, η μνήμη και η ιστορία⁸⁷. Κρίνεται, επομένως, απαραίτητο να μελετηθούν οι πρώιμες απόψεις του Άγγελου Τερζάκη μέσα στα πλαίσια της ευρύτερης διανοητική σκέψης της γενιάς του, η οποία αποτελεί σημείο αναφοράς για την σύγχρονη ελληνική διανόηση. Υπό αυτό το πρίσμα, καλούμαστε να εξετάσουμε και τις θέσεις του συγγραφέα στο πλαίσιο της έντονης συζήτησης περί ελληνικότητας στην εποχή του.⁸⁸

Ο Γιώργος Θεοτοκάς συνέδεσε δυναμικά την νεοτερικότητα της γενιάς του με την εμπειρία του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, και υποστήριξε ότι ο πόλεμος αποτέλεσε έναν ισχυρό κοινωνικό κλονισμό για τη γενιά του. Ταυτόχρονα, για τους εκπροσώπους της γενιάς αυτής ο πόλεμος αποτέλεσε την αφετηρία για την συλλογική αναζήτηση ενός κοινού τύπου, με φυσικά κοινά βιώματα αλλά και αντιθέσεις και διαφοροποιήσεις αισθητικές και υφολογικές που δημιούργησαν επιμέρους ανασχηματισμούς⁸⁹. Ο Αντρέας Καραντώνης έγραψε ότι βασικό χαρακτηριστικό της γενιάς του '30 αποτέλεσε ο συνδυασμός της παράδοσης με την νεοτερικότητα⁹⁰. Γράφει συγκεκριμένα το 1956 ο Καραντώνης: *«Μοντερνισμός και πατριωτική, εθνική ποίηση- θα πουν μερικοί. Για το Σεφέρη, τούτο είναι μία ακόμα συνέπεια της βαθύτερα φιλοσοφημένης ελληνικότητας του. [...] Η φωνή του, μοντέρνα στον τόνο της, στην ποιότητα της, στην τεχνική της διάρθρωση, βγαίνει μολαταύτα από κέντρα και πηγές γνήσια ελληνικές. Βγαίνει μέσα από την παράδοση, κάνοντας παράδοση τον μοντερνισμό.»*⁹¹

⁸⁷ Πολίτης Λ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Ε' Έκδοση, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1989, σ.302-303.

⁸⁸ Αντώνης Ε. Χαριστός, *Η Λογοτεχνία της Ευθύνης: ιστορία & ταυτότητα στη λογοτεχνική κίνηση του '30, ο ρόλος του Άγγελου Τερζάκη*, Γράφημα, Θεσσαλονίκη 2021.

⁸⁹ Τζιόβας Δ., 2011., σ. 18.

⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 20.

⁹¹ Στο ίδιο, σ.20

Το ζήτημα της «περίφημης» ελληνικότητας θέτει και ο Τερζάκης τον Ιανουάριο του 1933 στο δεύτερο μέρος του δοκιμίου του «Το πνεύμα της παράδοσης [Β']» στο οποίο συνδέει το θέμα της ελληνικότητας με την αναγκαιότητα για την δημιουργία ενός ελεύθερου πνευματικά ελληνικού μέλλοντος, ως προϋπόθεση για την διαμόρφωση του νέου ελληνικού πολιτισμού⁹². Στο ανωτέρω δοκίμιο ο Τερζάκης υποστηρίζει τη σημασία της πολιτιστικής παράδοσης μιας κοινωνίας, και στην συνέχεια εξετάζει τις προϋποθέσεις για την δημιουργία ενός νεοελληνικού πολιτισμού.

Βασική προϋπόθεση κατά τον Τερζάκη αποτελούσε ο παράγοντας της πολιτικής ελευθερίας. Ο ίδιος γράφει σχετικά με το θέμα αυτό στο «Το πνεύμα της παράδοσης [Β']»: «Ένα καινούργιο πνεύμα θα ανατείλει. Μια παράδοση που δε θα προσδιοριστεί πια από επίκτητους παράγοντες και τεχνητούς όρους ζωής, αλλά από τον φυσικό συντελεστή της ελευθερίας[...] όταν αυτό το καταλάβουμε και το ενστερνιστούμε, τότε θα γίνουμε άξιοι για ένα ελεύθερο πνευματικά μέλλον και για έναν δικό μας πολιτισμό»⁹³. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι αυτά γράφονται τρία χρόνια πριν την εγκαθίδρυση της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά το 1936 και τη συναφή καθεστωτική εφαρμογή των διακηρύξεων περί του «Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού»⁹⁴. Ουσιαστικά η ανωτέρω θέση εκφράζει την πρώτη εκδήλωση της πορείας που ακολούθησε ο Τερζάκης ως διανοούμενος καθ' όλη την διάρκεια της δεκαετίας του 1930. Υποστηρίζοντας την ύπαρξη της πολιτικής ελευθερίας ως της βασικής προϋπόθεσης για τη δημιουργία ενός σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού⁹⁵.

Εν έτη 1937 δηλαδή ένα χρόνο μετά την εγκαθίδρυση της δικτατορίας του Μεταξά, ο Τερζάκης θέλοντας να απαντήσει στην κριτική του Γρηγόριου Ξενόπουλου για τις απόψεις που είχε διατυπώσει στο κείμενο του «Η αναθεώρηση της Ηθογραφίας»⁹⁶ που

⁹² Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024σ.83.

⁹³ Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ.85.

⁹⁴ Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ.84.

⁹⁵ Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ.85-86.

⁹⁶ Το κείμενό του «Η αναθεώρηση της Ηθογραφίας» (1901), ο Γρηγόριος Ξενόπουλος επιχειρεί να υπερασπιστεί το αστικό μυθιστόρημα και να αμφισβητήσει την αποκλειστική μονοπώληση της θεματολογίας από την παραδοσιακή αγροτική ηθογραφία της γενιάς του 1880.▪

https://users.sch.gr/ipap/Ellinikos_Politismos/logotexnia/Biographies/xenopoulos.htm /ανακτήθηκε στις 20-06-2026.

ήταν δημοσιευμένο στο περιοδικό *Νεοελληνικά Σημειώματα*, ανέσυρε μία ιστορική συζήτηση από το 1899 περί ελληνικότητας στην Τέχνη που είχε προκληθεί με αφορμή την έκδοση το 1898 του περιοδικού *Η Τέχνη*⁹⁷. Ο Τερζάκης επανέφερε το ζήτημα της ιστορικής διαμάχης για την ελληνικότητα στην τέχνη και επιχείρησε να αποτιμήσει αναδρομικά τις κριτικές που είχαν διατυπωθεί στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Στόχος του Τερζάκη ήταν ο σχολιασμός στην κριτική που ασκήθηκε εναντίον του εν λόγω περιοδικού για τις «ξενικές» τάσεις που αυτό ακολούθησε⁹⁸. Κάπου εδώ θα πρέπει να καταστεί σαφές ότι η ελληνικότητα της γενιάς του '30 δεν είναι ίδια με το αίτημα της ελληνικότητας που πρόβαλλε για παράδειγμα η δεκαετία του 1940 ή του 1920. Έχουμε δηλαδή να κάνουμε με διάφορες ελληνικότητες παρά με μία αντίληψη περί ελληνικότητας, και είναι απαραίτητο να αναδείξουμε με σαφήνεια την σχέση της γενιάς του '30 με την έννοια της ελληνικότητας⁹⁹.

Η παρέμβαση του Τερζάκη στο ζήτημα της ελληνικότητας υπήρξε καθοριστική στην δεκαετία του 1930. Μέσα από το περιοδικό *Τα Νέα Γράμματα* στις αρχές του 1938 στο πρωτοσέλιδο δημοσίευμα του «Ένα στίγμα», επαναφέρει ξανά στο προσκήνιο το ζήτημα και την ιδεολογική παρακαταθήκη του Περικλή Γιαννόπουλου¹⁰⁰. Το συγκεκριμένο γεγονός προκάλεσε εκτεταμένες φιλολογικές συζητήσεις στον τύπο του μεσοπολέμου. Η επαναφορά των θέσεων του Γιαννόπουλου αποτέλεσε ιδεολογική «σπίθα», παρακινώντας τους πνευματικούς ανθρώπους της «γενιάς του '30» να αναστοχαστούν την ελληνική εθνική ταυτότητα και να επανατοποθετηθούν απέναντι στα ζητήματα της παράδοσης, της ευρωπαϊκής νεοτερικότητας και του εθνικισμού.

Για τους πνευματικούς ανθρώπους η έννοια της ελληνικότητας ως ιδεολόγημα προέκυψε συνδυαστικά από την κατανόηση της σύνδεσης ανάμεσα στην ελληνική συνείδηση και την ελληνική ταυτότητα. Σύμφωνα με τον Δ. Τζιόβα η συνείδηση αναδεικνύει την ταύτιση μέσα στα πλαίσια μιας συναισθηματικής αναγνώρισης και προσωπικής ένταξης σε ένα σύνολο. Από την άλλη πλευρά, η εθνική ταυτότητα περιλαμβάνει το σύνολο των διαφορετικών χαρακτηριστικών που επιτρέπουν την

⁹⁷ Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ.86.

⁹⁸ Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ.86.

⁹⁹ Τζιόβας Δ., 2011, σ.286-287.

¹⁰⁰ Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ.87.

αναγνώριση ενός λαού¹⁰¹. Η εθνική συνείδηση προϋποθέτει μία λογική βάθους, υπό την έννοια της αναγνώρισης εκ μέρους του υποκειμένου μιας προ υπάρχουσας πολιτισμικής κατάστασης, δηλαδή την αναγνώριση της φυλετικής καταγωγής ή της κοινωνικής θέσης. Αντιθέτως κατά τον Τζιόβα, η εθνική ταυτότητα επιτρέπει την πολλαπλότητα, δηλαδή την αναγνώριση του συνόλου των χαρακτηριστικών που την διαμορφώνουν¹⁰².

Για τους πνευματικούς ανθρώπους της γενιάς του '30, η ενσωμάτωση της Ελλάδας στο ευρωπαϊκό και διεθνές σύγχρονο γίνεσθαι προϋπέθετε την συγκρότηση ενός εξωστρεφούς πολιτισμικού προφίλ. Έτσι, το όραμα της εδαφικής ολοκλήρωσης (Μεγάλη Ιδέα) παραχώρησε τη θέση του στην αναζήτηση της πολιτισμικής μας ιδιοπροσωπίας και σε νέες θεωρήσεις για το ελληνικό έθνος, θέτοντας έτσι τα θεμέλια για τον λεγόμενο «πνευματικό εθνισμό»¹⁰³. Μέσα στα πλαίσια της διαμόρφωσης της έννοια της ελληνικότητας το ελληνικό έθνος ανέπτυξε έναν συνεχή διάυλο επικοινωνίας με τον δυτικό κόσμο, προκειμένου να δημιουργηθεί ένα καινούργιο αφήγημα στην δεκαετία του '30 με ευρύτερη πολιτισμική επιρροή¹⁰⁴. Ο Άγγελος Τερζάκης στο άρθρο «Ανανέωση Δογμάτων Α΄», στο περιοδικό *Νεοελληνικά Γράμματα*, τχ. 20, 17 Απριλίου 1937, γράφει χαρακτηριστικά: «Η πνευματική μερίδα του έθνους που πρώτη ανέβλεπε, αποτινάσσοντας γενναία τη σαθρή πρόληψη του αρχαϊσμού και της ξеноμανίας, αναπτέρωνε την ηθική της συνείδηση σηκώνοντας πανιά για την επιδίωξη μια καινούργιας Μεγάλης Ιδέας, όχι πια πολιτικής, αλλά πνευματικής, όπως αρμόζει στην ελληνική παράδοση: Τη δημιουργία ενός Νεοελληνικού Πολιτισμού [...] στους μεταγενεστέρους»¹⁰⁵.

Η πολυσυζητημένη έννοια της «ελληνικότητας» δομήθηκε μέσα από τις έντονες κοινωνικές αντιθέσεις και τον διχασμό ανάμεσα στη διατήρηση της παράδοσης και την ανάγκη για εκσυγχρονισμό¹⁰⁶. Ο Τζιόβας επιχειρεί να ερμηνεύσει την ελληνικότητα ως έννοια προκειμένου να γεφυρώσει την διάσταση μεταξύ συνείδησης και ταυτότητας, σε μία προσπάθεια να συμβιβαστούν οι δύο αντιλήψεις περί έθνους. Έτσι λοιπόν η ελληνικότητα ερμηνεύεται ως μια γέφυρα μεταξύ της εθνικής συνείδησης και της εθνικής

¹⁰¹ Τζιόβας Δ., 2011, σ. 288-290.

¹⁰² Τζιόβας Δ., 2011, σ. 289-290.

¹⁰³ Τζιόβας Δ., 2011., σ. 151.

¹⁰⁴ Τζιόβας Δ., 2011., σ. 149-153.

¹⁰⁵ Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ.351-352. · Τζιόβας Δ., 2011., σ. 149.

¹⁰⁶ Χαριστός Α. , 2011, σ. 18.

ταυτότητας. Η έννοια της ελληνικότητας γεφυρώνει τις δύο θεωρητικές προσεγγίσεις περί έθνους. Πρόκειται για έναν σύγχρονο εθνικό αυτοπροσδιορισμό που ενσωματώνει και αξιοποιεί ενεργά την επιρροή των παραδόσεων, των συμβόλων και της μυθολογίας¹⁰⁷.

Η επανανοηματοδότηση και η συνθετική προσέγγιση του ιστορικού παρελθόντος αποτέλεσαν κεντρικό άξονα για τους εκπροσώπους της γενιάς του '30. Στην προσπάθειά τους να εντοπίσουν την αυθεντικότητα του ελληνικού στοιχείου, στράφηκαν στη λαϊκή κληρονομιά, αναδεικνύοντας εκ νέου το έργο του Μακρυγιάννη και του Θεόφιλου. Αυτή η στροφή σηματοδότησε την υπέρβαση των παραδοσιακών ιστορικών στερεοτύπων και την αποκατάσταση παραγνωρισμένων ή αμφιλεγόμενων ιστορικών περιόδων, όπως η Ελληνιστική, η Βυζαντινή και η Οθωμανική περίοδος. Ζητούμενο δεν ήταν η επιστροφή σε μια παρωχημένη παράδοση, αλλά η διαμόρφωση μιας σύγχρονης πολιτιστικής ταυτότητας που αντλούσε στοιχεία τόσο από την ελληνική πολιτιστική κληρονομιά, όσο και από τις νεωτεριστικές τάσεις της δύσης, γεγονός που θα την καθιστούσε ικανή να συμμετέχει ισότιμα στον πνευματικό διάλογο της Ευρώπης¹⁰⁸. Όμως φαίνεται ότι μέχρι την δεκαετία του 1930 η σχέση του ελληνικού και του δυτικού πολιτισμού υπήρξε μιμητική.

Ο Α. Τερζάκης στο κείμενο του «Ανανέωση Δογμάτων Γ'» δημοσιευμένο το 1937 στο περιοδικό *Νεοελληνικά Γράμματα*, αρ. φυλ.22, επισημαίνει την προσπάθεια της γενιάς του να ξεπεράσει την προσκόλληση σε ξεπερασμένες εθνικές δοξασίες και την επιδεικτική, επιφανειακή μίμηση άλλων πολιτισμών. Συγκεκριμένα γράφει για την γενιά του: «Η γενιά που ήρθε αργότερα, οργανωμένη εσωτερικά πολύ πλατύτερα, μ' έντονο τον Ευρωπαϊκό χαρακτήρα [...] ξέκοψε οριστικά κι' από τις δύο προηγούμενες κατηγορίες τόσο από τους πανικόβλητους της ελλαδικής δεισδαιμονίας όσο κι' από τους μιμητές»¹⁰⁹. Ο Τερζάκης υποστήριξε ότι οι νέοι της γενιάς του έπρεπε να ξεφύγουν από την παρωχημένη προσκόλλησή τους στην παράδοση, χωρίς όμως και να υιοθετούν τυφλά τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Θεωρούσε ότι έπρεπε να προβάλουν τα μοναδικά χαρακτηριστικά του ελληνισμού για την δημιουργία μιας αυθεντικής ταυτότητας, διατηρώντας παράλληλα τον

¹⁰⁷ Τζιόβας Δ., 2011.,. 290-292.

¹⁰⁸ Χαριστός Α. , 2011, σ. 18, 224 · Δημήτρης Τζιόβας, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο*, Οδυσσέας, Αθήνα 1989, σ. 39-41.

¹⁰⁹ Τζιόβας Δ., 2011, σ. 253. · Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024, σ.362-363.

διάλογο με τον κόσμο, ώστε ο πολιτισμός να παραμείνει ζωντανός και όχι ένα μουσειακό είδος¹¹⁰.

Ο Τερζάκης διαφωνούσε με τον όρο «ελληνικότητα», κατακρίνοντας τη χρήση του από όσους τον περιόριζαν σε τοπικιστικά πλαίσια, γεγονός που κατά τη γνώμη του οδηγούσε σε απομόνωση. Θεωρούσε πως η έννοια της ελληνικότητας παρερμηνεύτηκε, καταλήγοντας σε μία μονοδιάστατη προσήλωση στα εθνικά στοιχεία. Γράφει σχετικά στο δοκίμιο του «Ανανέωση Δογμάτων Α» : « Ο δογματισμός εκείνος με την αστυνομική κύρωση, ανάγκη πάσα να υποχωρήσει.[...] Διδαχτικό θα ήτανε να αναλογιστούμε πως, η κίνηση εκείνη της αναδρομής στις ρίζες της νεότερης μας εθνικής παράδοσης ξεκίνησε στην πρώτη της αφετηρία σαν αντίδραση. Αντίδραση ενάντια στον λογιотаτισμό και την ξενομανία»¹¹¹ και συνεχίζει παρακάτω «Σήμερα παρευρισκόμαστε σε μίαν επιστροφή του κύματος, μίαν αναγνώριση των ζωντανών αναγκών της πραγματικότητας. Η νικήτρια τούτη συνθηκολόγηση δεν εξουδετερώνει μα, αντίθετα, εδραιώνει τη νίκη. Η αναγνώριση τούτη της πραγματικότητας [...] μπορεί να σταθεί καθοδηγήτρια για την ουσία.», [...] «Πραγματικότητα εθνική είναι κάτι ζωντανό και σ' αδιάκοπη ροή, που δίπλα στις ψυχόρμητες, πρωτόγνωρες του κινήσεις προσδέχεται, αφομοιώνει και μεταπλάθει τα ρεύματα που δημιουργούνται από τους τεράστιους σε παγκόσμιους κραδασμούς, τις ομαδικές και επικές πανανθρώπινες μετατοπίσεις»¹¹². Συμπερασματικά, ο Τερζάκης προσεγγίζει την ελληνικότητα ως μια δυναμική πολιτισμική ταυτότητα. Απορρίπτοντας τις στείρες προσηλώσεις στο παρελθόν, και φαίνεται να υποστηρίζει ότι η σύγχρονη ελληνική ταυτότητα οφείλει να αφομοιώνει δημιουργικά τις διεθνείς πνευματικές εξελίξεις¹¹³.

Ο Α' Παγκόσμιος πόλεμος αποτέλεσε μια συγκεκριμένη ιστορική καμπή που είχε άμεσο αντίκτυπο στην εγχώρια πνευματική παραγωγή. Στο πλαίσιο αυτό η γενιά του '30 αναζήτησε διέξοδο στις εθνικές ρίζες προκειμένου να αντιμετωπίσει το τραύμα που προκάλεσαν στη συλλογική συνείδηση η παγκόσμια σύρραξη, αλλά και η Μικρασιατική καταστροφή. Συμπερασματικά, καταδεικνύεται ότι η κοσμοθεωρία των εκπροσώπων της γενιάς του '30 αναθεωρήθηκε ριζικά, μετατοπιζόμενη από τον ρομαντισμό στην τραγική

¹¹⁰ Τζιόβας Δ., 2011, σ. 253-255.

¹¹¹ Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ.352.

¹¹² Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ.353.

¹¹³ Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ.350-353.

αντίληψη της πραγματικότητας, γεγονός που αποτέλεσε ιστορική τομή και επηρέασε όπως ήταν φυσικό τον πνευματικό κόσμο¹¹⁴.

Η λογοτεχνία στην δεκαετία του 1930-40 προσανατολίστηκε προς τον ρεαλισμό, χαρακτηριστικό λογοτεχνικό δείγμα της εποχής αποτελεί και το ιστορικό μυθιστόρημα η «Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ» του Α. Τερζάκη, το οποίο καταδεικνύει την ξεκάθαρη αλλαγή στην πορεία των λογοτεχνών της γενιάς του '30 που επιδίωκαν να αποκοπούν από το παρελθόν. Μετά όμως και την εμπειρία του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου η τάση αυτή φαίνεται ότι ανατράπηκε, στρέφοντας τους νεότερους δημιουργούς στην αναζήτηση, την επανεκτίμηση και στην εκ νέου ανακάλυψη και νοηματοδότηση στην ιστορικότητα του παρελθόντος¹¹⁵. Συμπερασματικά, αποδεικνύεται ότι η συνεχής πνευματική αναζήτηση των διανοουμένων, άρρηκτα συνδεδεμένη με το κοινωνικοπολιτικό και ιστορικό πλαίσιο της εποχής τους, αποτελούσε τον βασικό παράγοντα που προσδιόριζε την έννοια της ελληνικότητας σε κάθε λογοτεχνική γενιά.

¹¹⁴ Τζιόβας Δ, 2011., σ. 96.

¹¹⁵ Τζιόβας Δ, 2011, σ. 91-105.

2.1 Ο χαρακτήρας της αρθρογραφίας του Α. Τερζάκη την δεκαετία του 1930/40

Ο Αλέξανδρος Αργυρίου εξετάζοντας το ιδεολογικό πεδίο του Α. Τερζάκη, υποστήριξε ότι προκειμένου να προχωρήσει στην μελέτη του χρειάστηκε να κατηγοριοποιήσει το έργο του Τερζάκη σε δύο μέρη : στο δημιουργικό έργο που εμπεριέχει την πεζογραφία και τα θεατρικά, και στο θεωρητικό έργο που συγκεντρώνει τα άρθρα, τα δοκίμια, τις επιφυλλίδες και τις κριτικές του. Ο Αργυρίου εξηγεί ότι είναι επισφαλές να επιδιώξουμε την αναζήτηση των ιδεών που πρεσβεύει ο συγγραφέας μέσα από το φαντασιακό του έργο και την πεζογραφία, επειδή από τα κείμενα αυτά δεν αποκομίζουμε ιδέες, αντίθετα ερχόμαστε αντιμέτωποι με βιωματικές καταστάσεις που θέτουν προβλήματα ιδεολογικά¹¹⁶. Αντιθέτως, υποστήριξε ότι τα έργα στοχασμού του Τερζάκη (δοκίμια, άρθρα, κ.α.), αποτελούν μία πιο λογική κατηγορία που μπορεί να αποδώσει με ακρίβεια την σκέψη του συγγραφέα μετά από μία προσεκτική ανάγνωση¹¹⁷. Έτσι κι εμείς στο παρόν πόνημα μας θα εξετάσουμε εν μέρει τον ιδεολογικό χαρακτήρα στην αρθρογραφία του Τερζάκη, εξετάζοντας κάποια από τα *Κείμενα Πνευματικής Ευθύνης* (1930-1938), προκειμένου να αναδείξουμε “την σκέψη που τα εμψυχώνει”¹¹⁸ και να αποκομίσουμε τις ιδέες του συγγραφέα.

Η ποιότητα στο στοχασμού του Τερζάκη αναδεικνύεται ήδη από τα νεανικά του άρθρα που δημοσιεύονται στα έντυπα της εποχής, κυρίως από τα μέσα της δεκαετίας του 1920. Η δύναμη της πέννας του αναγνωρίστηκε νωρίς, απόδειξη τούτου αποτελεί το γεγονός ότι ένας εκδότης του ανέθεσε την διεύθυνση δύο περιοδικών: “Πνοή” (1928-1930) και “Ο λόγος” (1930-1931)¹¹⁹. Βέβαια εφόσον εξετάζουμε το ιδεολογικό πλαίσιο του Τερζάκη και αναφερόμαστε στα νεανικά του χρόνια θα πρέπει να υπογραμμίσουμε αυτό που προαναφέραμε και στην αρχή της μελέτης μας ότι στην δεκαετία του 1920, ο Τερζάκης συνδέεται με έναν κύκλο λογοτεχνών που βιώνουν το ρεύμα του μελαγχολικού νεορομαντισμού και του αθηναϊκού μποεμισμού. Αναφερόμαστε στην ελληνική γενιά των «καταραμένων ποιητών-λογοτεχνών» της δεκαετίας του 1920, οι οποίοι εξέφρασαν την αποστροφή προς τα αστικά ήθη της εποχής, και εμπνεύστηκαν στην θεματολογία τους με

¹¹⁶ Αργυρίου Α. , 1999, σ. 681-682.

¹¹⁷ Στο ίδιο, σ. 681-682

¹¹⁸ Στο ίδιο, σ.682.

¹¹⁹ Στο ίδιο, σ.683.

θέματα μελαγχολικά, όπου κυριαρχούσαν οι ανεκπλήρωτοι έρωτες, η φθορά και ο θάνατος¹²⁰.

Όμως επειδή το πεδίο των ιδεών ενός συγγραφέα μεταβάλλεται καθ' όλη την διάρκεια του πολύχρονου πνευματικού του βίου, οφείλουμε να οριοθετούμε τις ιδεολογικές του απόψεις για όσο αυτές διαρκούν, καθώς και να επισημαίνουμε τις σταθερές του αρχές. Επιπλέον καλούμαστε να εντοπίζουμε τις μεταστροφές που οδηγούν σε μία διαφορετική περίοδο σκέψης. Αυτό συμβαίνει ιδιαίτερα στους ιδεολογικούς συγγραφείς όπως ο Τερζάκης, οι οποίοι δεν μπορούν να παραμείνουν αναλλοίωτοι τουναντίον σε κάθε χρονική περίοδο αποκτούν νέα πείρα, παρατηρούν, στοχάζονται και παίρνουν θέση για όλα όσα συμβαίνουν στο ιστορικοκοινωνικό γίγνεσθαι¹²¹. Έτσι λοιπόν οι πνευματικοί άνθρωποι δημιουργούν τις νέες σταθερές τους αξίες που διαφοροποιούνται από τις προηγούμενες ή ακόμα και τις αναιρούν, γεγονός που παρατηρείται σε αρκετές περιπτώσεις στην περίοδο του Μεσοπολέμου, όταν τα γεγονότα διέψευσαν τις θεωρίες¹²².

Θα ξεκινήσουμε την μελέτη μας από το σταθερό έδαφος του Τερζάκη και θα εξετάσουμε την μελέτη του « Ο Ρομαντισμός στον πεζό λόγο», ένα κείμενο με το οποίο ο συγγραφέας σε ηλικία 23 ετών παίρνει μέρος στο 15^ο φύλλο του περιοδικού *Η Πνοή* μέσα στα πλαίσια ενός συλλογικού αφιερωματικού δημοσιεύματος με τίτλο « Η εκατονταετηρίδα του ρομαντισμού»¹²³. Το συγκεκριμένο έργο εκδόθηκε το 1930 και θεωρείται ορόσημο για τον Άγγελο Τερζάκη ¹²⁴. Στο ανωτέρω κείμενο, ο συγγραφέας οριοθετεί το ρομαντικό κίνημα αποσαφηνίζοντας τα βασικά του γνωρίσματα: την απελευθέρωση της φαντασίας, την κυριαρχία του πάθους, την έκφραση του υποκειμενικού συναισθήματος και την απόδραση από την πραγματικότητα¹²⁵. Παράλληλα, διερευνά τον τρόπο με τον οποίο τα στοιχεία αυτά εκφράζονται και ενσωματώνονται στην ευρωπαϊκή πεζογραφία. Επισημαίνοντας ότι ο ρομαντισμός δεν περιορίζεται σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο, αλλά αποτελεί έναν τρόπο σκέψης και αντίληψης, καθώς πρόκειται για μία διαχρονική διαμάχη ανάμεσα στο όνειρο και την καθημερινή, ρεαλιστική

¹²⁰ Αργυρίου Α. , 1999, σ. 684.

¹²¹ Στο ίδιο, σ. 682-683.

¹²² Στο ίδιο, σ. 683.

¹²³ Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024, σ.41.

¹²⁴ Αργυρίου Α. , 1999, σ. 684.

¹²⁵ <https://www.artmag.gr/art-history/art-history/item/529-romanticism/> ανακτήθηκε στις 01/06/2026.

πραγματικότητα¹²⁶. Συνεπώς, αντιλαμβανόμαστε ότι ο Τερζάκης αφομοιώνει τις νεωτεριστικές τάσεις του ρομαντικού κινήματος, αλλά παράλληλα προχωρά στην επόμενη φάση ακολουθώντας τις εξελίξεις της εποχής του. Η παρατήρηση αυτή καθρεφτίζει την πορεία του Άγγελου Τερζάκη, ο οποίος πήρε τη ρομαντική παράδοση και τη χρησιμοποίησε ως εργαλείο για να θίξει τα σύγχρονα κοινωνικά ζητήματα. Ο συγγραφέας διατήρησε από το ρομαντικό κίνημα τη βαθιά εσωτερικότητα, την υπαρξιακή αγωνία και την ψυχολογική διερεύνηση του ανθρώπου. Παράλληλα, όμως, απέρριψε τις παλαιότερες υπερβολές, μπολιάζοντας το συναίσθημα με φιλοσοφικό στοχασμό ¹²⁷.

Παραθέτουμε παρακάτω ενδεικτικά κάποια αποσπάσματα του δοκιμίου του: «Στον πεζό λόγο, ο ρομαντισμός φέρνει μια μεγάλη καινοτομία, χρυσή χορδή, στην λύρα του ύφους[...] Πνοή δημιουργίας φυσάει στο μέτωπο της ανθρωπότητας»¹²⁸. Η ποίηση σύμφωνα με τον Τερζάκη φαίνεται ότι βρίσκει πραγματικά τον εαυτό της στα δόγματα της νέας σχολής «Η βασιλεία του συναισθήματος, ο ατομικισμός»¹²⁹. Αντιθέτως, δεν συμβαίνει το ίδιο με το μυθιστόρημα και συνεχίζει : « Εδώ υπάρχουνε νόμοι άλλοι, πιο απόλυτοι, πιο φυσικοί [...] Η φαντασία δεν μπορεί πια ασύδοτα να φτερουγίζει χειραγωγώντας στα σύννεφα το συναίσθημα. Ο υποκειμενισμός υπακούει σε νόμους επιστήμης. Δεν είναι πια το άτομο που γεμίζει υπερτροφικό, το σύμπαν.[...] Έτσι, μέσα στους κόλπους του ρομαντισμού γεννιέται το ρεαλιστικό ρομάντζο»¹³⁰.

Διαφαίνεται συνεπώς ότι ο Τερζάκης προσεγγίζει τον ρομαντισμό ως μια βαθιά υπαρξιακή πάλη με τη φθορά, εστιάζοντας στο τραγικό στοιχείο που κρύβει η ανθρώπινη

¹²⁶ Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024, σ.42-44.

¹²⁷ <https://bookpress.gr/kritikes/idees/22410-aggelos-terzakis-keimena-pnevmatikis-efthynis-1930-1938-tou-konstantinou-a-dimadi-kritiki-dokimia-kai-arthra-enos-spoudaiou-dianoiti/>

ανακτήθηκε στις 02/06/2026.

¹²⁸ Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024, σ. 48.

¹²⁹ Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024, σ. 44* Από την μία πλευρά,

υιοθετείται ένα θετικιστικό και συλλογικό μέτρο ιστορικής περιοδολόγησης που παραπέμπει σε μία γενιά και, από την άλλη, προβάλλεται μία ρομαντική αντίληψη για την καλλιτεχνική .▪

Τζιόβας Δ., 2011, σ.85-88.

ατομικότητα και αποθεώνεται η ξεχωριστή προσωπικότητα.

¹³⁰ Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024,σ.45.

ύπαρξη¹³¹. Παρόλο που ο ίδιος και οι συνοδοιπόροι του από τη Γενιά του '30 έκαναν στροφή στον ευρωπαϊκό ρεαλισμό και μοντερνισμό, καταδεικνύει ότι δεν απαρνήθηκαν ποτέ τη συναισθηματική ένταση και τον ψυχικό λυρισμό που χαρακτηρίζουν το ρομαντικό κίνημα. Οι πρωταγωνιστές του βρίσκονται συχνά αντιμέτωποι με το τραγικό αδιέξοδο και τις ψυχικές τους αντιφάσεις, συνεπώς γίνεται αντιληπτό ότι οι ιδέες του Ρομαντισμού διαπέρασαν το αφηγηματικό του έργο, το οποίο και ξεχωρίζει για την εμβάθυνση στην ανθρώπινη ψυχή, η πρακτική αυτή στοιχειοθετείτε ως μία σταθερή ενδεχομένως αξία στην πορεία του συγγραφέα.¹³²

Να τονίσουμε στο σημείο αυτό ότι βρισκόμαστε στην περίοδο του Μεσοπολέμου όπου η λογοτεχνία βρίσκεται σε ένα σημείο καμπής, όσο επίσης και τα προβλήματα της κοινωνίας. Το έτος 1932 αποτέλεσε κομβικό σημείο για τη φιλελεύθερη αστική τάξη και τις δημοκρατικές δομές, καθώς η κορύφωση της Μεγάλης Ύφεσης σε συνδυασμό με την ταχεία άνοδο του φασισμού και του ναζισμού με επίκεντρο τη Γερμανία, έθεσαν υπό δοκιμασία τη σταθερότητα του κοινοβουλευτισμού γενικότερα¹³³. Η αστική κοινωνία δεν φαινόταν να έχει αποκτήσει καλούς φίλους, γεγονός που αναλύεται στο δοκίμιο «Εμπρός στο Κοινωνικό Πρόβλημα» (1932) του Γ. Θεοτοκά, το οποίο παρουσιάζει τις κοινωνικές ανισότητες, απορρίπτοντας όμως τις δογματικές μαρξιστικές συνταγές. Τουναντίον, προτείνει μια δημοκρατική και ανθρωποκεντρική κατεύθυνση, με στόχο τον εκσυγχρονισμό της Ελλάδας και την αναβάθμιση των λαϊκών στρωμάτων¹³⁴.

Ο Τερζάκης λαμβάνοντας θέση στο διάλογο αυτό για την επικρατούσα πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα στις αρχές του 1932, δημοσιεύει το δοκίμιο *Ελεύθερα Ιδανικά*, και παίρνει θέση στο ζήτημα του εθνικισμού και του εθνικοσοσιαλισμού. Αξίζει να σημειωθεί ότι το κείμενο του προηγείται κατά ένα χρόνο της έκδοσης του αναγκαστικού διατάγματος βάσει του άρθρου 48 του Συντάγματος της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, γεγονός που συνέβαλλε στην εγκαθίδρυση της εθνικοσοσιαλιστικής δικτατορίας του

¹³¹ Πολυξένη Κ. Μπίστα: Μελέτη πάνω στην εσωτερικότητα των ηρώων και τα βασικά γνωρίσματα του αφηγηματικού του κόσμου, όπως αναλύεται χαρακτηριστικά στη φιλολογική έρευνα «Ο κόσμος του "σκιόφωτος"», (IMET / ΑΠΘ), Θεσσαλονίκη, 2014, σ.28.

¹³² Πολυξένη Κ. Μπίστα, «Η εσωτερική διάσταση», Γυναικεία προσωπογραφία στο πεζογραφικό έργο του Άγγελου Τερζάκη, Αρμός, Αθήνα 1998, σελ. 320.

¹³³ https://www.epimithion.gr/french_russian_revolution/ ανακτήθηκε στις 01/06/2026.

¹³⁴ Αργυρίου Α. , 1999, σ. 687.

Χίτλερ στη Γερμανία¹³⁵. Ο συγγραφέας ορμώμενος από τις αφορμές που του δίνει το διεθνές περιβάλλον μιας εποχής ανακατατάξεων στην οποία ζούσε, καταθέτει τις απόψεις του σχετικά με τα δύο μεγάλα δόγματα που κυριαρχούν στην γενιά του, τα οποία στην εποχή εκείνη αποκτούν άλλη δυναμική: Μαρξισμός και Εθνικισμός που παραπέμπουν στον κομμουνισμό και στον φασισμό αντίστοιχα¹³⁶.

Οι πρώτοι μήνες του 1933 υπήρξαν καθοριστικοί για τις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα. Η απώλεια της εξουσίας από το κόμμα των Φιλελευθέρων άνοιξε τον δρόμο προς την καθεστωτική αλλαγή και την κατάργηση της αβασίλευτης Δημοκρατίας το 1935, και εν τέλει στην εκτροπή της με την επιβολή το 1936 της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά¹³⁷.

Η ιδεολογική τοποθέτηση του Τερζάκη στο δοκίμιο *Ελεύθερα Ιδανικά* ακολουθεί ανάλογα τις πολιτικές συνθήκες της εποχής του, προκειμένου να εκφράσει λύσεις με σκοπό την έξοδο από την κοινωνική και ιδεολογική κρίση, και γράφει: «Η μελλοντική κοινωνία όμως και οι ιδεολογικές ομάδες που θα την επιδιώξουν, θα στηριχθεί σε μία επανάσταση. Επανάσταση συγχρονισμένη και με ταχτική κοινοβουλευτική. Επανάσταση αυστηρή στην πειθαρχία της αλλά με αρχές ελεύθερες [...] Το πνεύμα της σοσιαλδημοκρατίας, της επαναστατικής, αρχίζει γύρω μας να αναπνέει¹³⁸. Η κοσμοαντίληψη περί της μελλοντικής κοινωνίας που θα δομηθεί πάνω σε μία επανάσταση, παρατηρείται και στα διηγήματα του Τερζάκη της περιόδου 1928-1929, και εκφράζεται με την μορφή του ζητήματος της κοινωνικής ταυτότητας που αντιμετωπίζουν οι νέοι της Μικρασιατικής καταστροφής του 1922. Στο κείμενο *Ελεύθερα Ιδανικά* πραγματεύεται επίσης τη σχέση του ανθρώπου με την έννοια της ελευθερίας, την πνευματική ανεξαρτησία και τη δημοκρατική συνείδηση απέναντι στις κοινωνικές πιέσεις. Ήδη

¹³⁵ Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ.95. • <https://www.theholocaustexplained.org/the-nazi-rise-to-power/the-weimar-republic/> ανακτήθηκε στις 03-06-2026 .[Το άρθρο 48 του Συντάγματος της Βαϊμάρης έδινε στον Πρόεδρο το δικαίωμα να κυβερνά με «αναγκαστικά διατάγματα» (Notverordnungen) παρακάμπτοντας το Κοινοβούλιο. Τον Φεβρουάριο του 1933, αξιοποιώντας τον εμπρησμό του Ράιχσταγκ, ο Χίτλερ χρησιμοποίησε αυτό το άρθρο μέσω του Προέδρου Χίντενμπουργκ για το Διάταγμα Προστασίας Λαού και Κράτους, εγκαθιδρύοντας την εθνικοσοσιαλιστική δικτατορία]

¹³⁶ Τζιόβας Δ., 2011, σ. 88-89.

¹³⁷ Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ. 96-97.

¹³⁸ Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ. 97.

δηλαδή από τις αρχές της δεκαετίας του 1930 ο Τερζάκης τάσσεται στο πλευρό της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας.

Ουσιαστικά στο κείμενο του *Ελεύθερα Ιδανικά* επιχειρεί να προσδιορίσει την επικρατούσα κατάσταση της χώρας όπως αυτή διαμορφώνεται μετά την λήξη του Μεγάλου Πολέμου, και μετά την χρεοκοπία του φιλελευθερισμού στην Ευρώπη¹³⁹. Θα συνεχίσω επιλέγοντας μερικά από τα σημεία του Τερζάκη που καταδεικνύουν κάποιες θέσεις του απέναντι στο «κοινωνικό πρόβλημα», θέσεις που δεν θεωρούνται ουδέτερες τουναντίον έχουν πολιτικό αντίκρισμα: « Όμως στην επικίνδυνη τούτη στροφή της πνευματικής ζωής, διδάχτηκε κατευθείαν από την ζωή κάτι πολύτιμο: διδάχτηκε την αγάπη της ειλικρίνειας, [...] Αγάπησε, θα μπορούσε να πει κανείς, την αλήθεια ως τον κυνισμό»¹⁴⁰. Και συνεχίζει : « [...] Ποιος θ' αμφισβητήσει όμως πώς η ειλικρίνεια είναι ο σωστός τιμιότερος δρόμος για την κατάκτηση της Αλήθειας; Με την ανάγκη αυτή της ειλικρίνειας ήρθε σε μοιραία σύγκρουση ο αστισμός! Ο αστισμός στην πνευματική καθώς και στην κοινωνική ζωή του, είχε σταθεί πάντα ένα καθεστώς υποκρισίας και διανοητικής στενότητας[...] Ενώ ο αστισμός αγωνιζόταν να περισώσει τα κουρέλια των αρχών του,[...] εξαπολύθηκε η Επανάσταση. Ο Μαρξισμός, γέννημα θεωρητικά του επαναστατισμού του 19^{ου} αιώνα (σοσιαλισμός «επιστημονικός») [...] οπλίστηκε με τον βάνανσα αυστηρό χαρακτήρα ενός πνευματικού μιλιταρισμού. [...]»¹⁴¹.

Στο ανωτέρω κείμενο αυτό ο Τερζάκης ασκεί κριτική και στον άκρατο φιλελευθερισμό, που είχε επικρατήσει κατά τον 19^ο αιώνα και στον κομμουνισμό. Σε αντίθεση με τους μαρξιστές διανοητές της εποχής του, ο Τερζάκης απέρριπτε την αποκλειστικά υλιστική ή ταξική ερμηνεία των κοινωνικών προβλημάτων. Αντίθετα, θεωρούσε πως ο πυρήνας της ανθρώπινης κρίσης εντοπίζεται στην πνευματική αποξένωση και την εσωτερική κενότητα του σύγχρονου ατόμου, και γι' αυτόν τον λόγο τοποθετείται θετικά απέναντι σε μία Τρίτη λύση για την επίλυση του κοινωνικού προβλήματος που είναι η σοσιαλδημοκρατία. Στα δοκίμιά του κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, ο Άγγελος Τερζάκης φαίνεται ότι διαφοροποιήθηκε τόσο από τον ακραίο ατομικισμό όσο και από τη μαρξιστική θεώρηση της κοινωνίας, εκφράζοντας το πνευματικό κλίμα της Γενιάς του '30. Πρότεινε λοιπόν μια «τρίτη οδό» με επίκεντρο την ηθική και πνευματική ανανέωση, η οποία στηρίζεται σε τρεις βασικούς άξονες: στην

¹³⁹ Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024, σ.98.

¹⁴⁰Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024,σ.99.

¹⁴¹Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024, σ.102-104. ▪ Αργυρίου Α. , 1999, σ. 689.

ηθική αναγέννηση που προτάσσει την αυτογνωσία, την καλλιέργεια των ανθρωπιστικών ιδεωδών και το αίσθημα της ατομικής ευθύνης¹⁴². Επίσης προϋπέθετε τον ενεργό ρόλο των πνευματικών ανθρώπων, αφυπνίζοντας το κοινωνικό σύνολο και τέλος την υπέρβαση των πολιτικών άκρων, απορρίπτοντας δογματικά και ταξικά στερεότυπα, και προτάσσοντας την κοινωνική ενότητα και τη σύνδεση με τη λαϊκή βάση¹⁴³.

¹⁴² Αργυρίου Α. , 1999, σ. 688. ▪ Τζιόβας Δ., 2011, σ. 202.

¹⁴³ Τζιόβας Δ., 2011, σ. 200-202.

2.2 Ο Τερζάκης και ο ρεαλισμός

Η βαθιά επιθυμία των συγγραφέων της γενιάς του '30, την οποία διατύπωσε ο Γ. Θεοτοκάς στο Ελεύθερο Πνεύμα, δεν ήταν απλά μία αντικειμενική παρατήρηση των εξωτερικών συνθηκών ή μία απλή έκθεση των γεγονότων, όπως ενδεχομένως να φαντάστηκαν την λογοτεχνία οι Έλληνες ρεαλιστές. Αντιθέτως οι λογοτέχνες εκείνοι επεδίωξαν να διαφοροποιηθούν από τους προηγούμενους, προβάλλοντας αντίσταση σε κάθε ρεαλιστικό περιορισμό ή σύμβαση, επειδή τον έβρισκαν « φωτογραφικό»¹⁴⁴. Ο Άγγελος Τερζάκης πιο ριζοσπαστικός στην θεωρία από τον Θεοτοκά, αναφέρει σε ένα δοκίμιο του για τον ρεαλισμό το 1934 ότι : «*Η πραγματικότητα είναι μία εφεύρεση του 19^{ου} αιώνα*»¹⁴⁵, στο κείμενο του αυτό προσπάθησε να παρουσιάσει τις εσωτερικές πνευματικές διεργασίες που υπερβαίνουν την εμπειρία της πραγματικότητας, όπως αυτήν γίνεται αντιληπτή από τον απλό αναγνώστη.

Ο Τερζάκης στα κείμενα του στις αρχές της δεκαετίας του 1930 αναδεικνύει την πραγματικότητα σε ζήτημα όχι μόνο φιλοσοφικής, αλλά και λογοτεχνικής υφής. Αντιλαμβάνεται ότι η ακατέργαστη αναπαράσταση της πραγματικότητας είχε εξαντλήσει της δυνατότητες της και αναζήτησε νέους τρόπους απόδοσης της μέσα από μια διαδικασία πνευματικής επεξεργασίας. Εκθέτει λοιπόν τις απόψεις του σχετικά με «το πρόβλημα της πραγματικότητας»¹⁴⁶, και γράφει στο άρθρο του « Η γένεση του Μυθιστορήματος» το 1933 στην εφημερίδα *Δημοκρατία*¹⁴⁷: «[...] Ποια είναι η πραγματικότητα; Ερώτημα μεγάλο που απασχόλησε την φιλοσοφία. Στο λογοτεχνικό επίπεδο που ειδικά μας ενδιαφέρει, ολόκληρες σχολές στηρίχτηκαν στην προσήλωση προς το ιδανικό της, για να το αναγάγουν σε δόγμα αισθητικό και κοινωνιολογικό.[...] Καθένας μας δημιουργεί μια ψευδαίσθηση (illusion) του κόσμου[...] Κι ο συγγραφέας δεν έχει άλλη αποστολή από το ν' αναπλάθει πιστά αυτήν την ψευδαίσθηση με όλες τις μεθόδους της τέχνης που έμαθε και που μπορεί να διαθέσει [...]»¹⁴⁸.

¹⁴⁴ Roderick Beaton, 1996, σ.190.

¹⁴⁵ Vitti M., 2006, σ. 237.

¹⁴⁶ Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024,σ. 66.

¹⁴⁷ Αργυρίου Α. , 1999, σ. 752.

¹⁴⁸ Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024,σ. 71-72. ▪ Αργυρίου Α. , 1999, σ. 752.

Συνεπώς αντιλαμβανόμαστε ότι δεν τον απασχόλησε η αντικειμενική αναπαράσταση της πραγματικότητας, τουναντίον εστίασε στην ατομική ψευδαίσθηση και την προσωπική σύλληψη του κόσμου. Ο Τερζάκης υποστήριξε ότι κάθε συγγραφέας έχει σημασία να ερμηνεύσει το όραμα της ζωής μέσα από την δική του εσωτερική αποκάλυψη, καθώς η πρισματική διάθλαση μέσα από μία προσωπικότητα ξεχωριστή, μπορεί να ερμηνεύσει την πραγματικότητα με μία ανώτερη αισθητική σε αντίθεση με την ωμή απεικόνιση της. Στο έργο του Τερζάκη κυριαρχεί η ανάγκη για απελευθέρωση από το λογοτεχνικό ρεαλισμό. Η υπέρβαση αυτή επιτυγχάνεται, κατά τον συγγραφέα, μέσω της προβολής μιας δυνατής ατομικότητας που δρα ως καταλύτης αλλαγής. Το παραδοσιακό ιδανικό της πραγματικότητας καταρρίπτεται και αντικαθίσταται από την εξύψωση του ξεχωριστού ατόμου, το οποίο αναλαμβάνει τον ρόλο του προνομιακού διαμεσολαβητή¹⁴⁹.

Αναφέρει σχετικά στο δοκίμιο του « Η γένεση του Μυθιστορήματος » : «[...] την απολύτρωση προσέφεραν πάντα στην ανθρωπότητα, τα μεγάλα άτομα, οι προσωπικότητες. «Προσωπικότητα» είναι η επιταγή της τέχνης και η αξίωση της ζωής[...] ο τεχνίτης συλλαμβάνει το νόημα των πραγμάτων και το νόημα της ζωής για να μας το κοινωνήσει»¹⁵⁰.

Ο λογοτεχνικός ρεαλισμός και η εγχώρια παραλλαγή του, η ηθογραφία, συνιστούσαν πυρήνα της θεωρητικής και κριτικής ανάλυσης του Τερζάκη κατά τη δεκαετία του 1930. Μέσα από την κριτική αποτίμηση του πεζού ρεαλισμού, αποκτούμε μια σαφή εικόνα για τις αντιλήψεις του συγγραφέα σχετικά με τη μυθιστορηματική τέχνη και τη γενικότερη πορεία της ελληνικής πεζογραφίας. Έτσι λοιπόν ο ρεαλισμός σύμφωνα με τον Τερζάκη έχει δύο βασικά γνωρίσματα, τη στατικότητα και την πίστη στην αντικειμενική πραγματικότητα. Ο ίδιος αναφέρει ότι «η πραγματικότητα» αποτελεί μία εφεύρεση του 19^{ου} αιώνα που βγήκε από τα σπλάχνα του ρομαντισμού και «συγχύστηκε» ουσιαστικά μαζί του¹⁵¹. Ο Τερζάκης υποστήριξε ότι ο επιστημονισμός αποξήρανε το συναίσθημα του ρομαντισμού και έτσι επιβλήθηκε ο νατουραλισμός που αποτελεί την ακραία μορφή του ρεαλισμού¹⁵².

Μέσα από το ζήτημα του ρεαλισμού ο Τερζάκης διαγράφει δύο βασικά αντιθετικά ζεύγη: εσωτερική και εξωτερική πραγματικότητα, επιπλέον στασιμότητα και κίνηση. Ο

¹⁴⁹ Αργυρίου Α. , 1999, σ. 753-755. ▪ Vittì M., 2004, σ. 225.

¹⁵⁰ Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024,σ. 72-73.

¹⁵¹ Vittì M., 2004, σ. 224. ▪ Beaton R., 1996, σ. 190.

¹⁵² Τζιόβας Δ., *Ο Τερζάκης και ο ρεαλισμός*, 1999, σ. 754.

λογοτέχνης συνδυάζει την θανάσιμη στασιμότητα του ρεαλισμού με το γεγονός ότι έγινε δόγμα, ενώ θεωρεί ότι η εξωτερική πραγματικότητα δεν υφίσταται μόνη της αλλά βρίσκεται σε μία διαρκή αλληλεπίδραση και αναγκαία σύνδεση με τον εσωτερικό κόσμο¹⁵³. Σύμφωνα με τη σκέψη του Άγγελου Τερζάκη, η αυθεντική τέχνη λειτουργεί ως λύτρωση για το κοινωνικό σύνολο, αξιοποιώντας το διορατικό άτομο. Ουσιαστικά, ο συγγραφέας υποστήριξε ότι η μαζικότητα και ο αντικειμενικός ρεαλισμός ξεπερνιούνται, δίνοντας τη θέση τους στην προσωπική οπτική και την εσωτερική αναζήτηση. Αυτή η αλλαγή δεν αποτελεί απλή υποταγή του κόσμου στο "εγώ" μας, αλλά σηματοδοτεί τη στροφή από μια στάσιμη πραγματικότητα σε μια πολυδιάστατη και δυναμική αντίληψη της ζωής¹⁵⁴.

Η μετάβαση από τον εγκλωβισμό της μονοδιάστατης ζωής σε μια σύνθετη και πολύπλευρη φιλοσοφία καθόρισε τον 20ό αιώνα. Η δυναμική και ο πολυφωνικός παλμός της νεωτερικότητας απαιτούσαν ένα νέο εκφραστικό όχημα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το παραδοσιακό διήγημα και η αγροτική ζωή δεν επαρκούσαν πλέον για να σκιαγραφήσουν αυτές τις ραγδαίες μεταβολές. Αντιθέτως, ο καμβάς της πόλης και το μυθιστόρημα λειτούργησαν ως τα καταλληλότερα εργαλεία για τη σύγχρονη απεικόνισή της (κοινωνικό μυθιστόρημα- αστικός ρεαλισμός)¹⁵⁵.

Τα θεωρητικά κείμενα του Τερζάκη «*Κρίση και Κρίση*»¹⁵⁶ και «*Το ηρωικό στοιχείο*»¹⁵⁷ στα Νεοελληνικά Γράμματα (1937), αποτελούν κομβικό σημείο στην εξέλιξή του ως πεζογράφου και θεατρικού συγγραφέα. Ουσιαστικά, τα κείμενα αυτά εγκαινιάζουν τη στιγμή της ιδεολογικής του ρήξης με την προγενέστερη σοσιαλδημοκρατική ιδεολογία του συγγραφέα και σηματοδοτούν τη μετάβαση σε νέες λογοτεχνικές αναζητήσεις¹⁵⁸. Ο Τερζάκης δεν εγκαταλείπει το στοιχείο του ηρωισμού, όπως ο ίδιος γράφει το 1937, ούτε και την άποψη των συναισθημάτων και του πάθους. Όμως οι θεωρητικές απόψεις του περί ρεαλισμού που θα ακολουθήσει στο μυθιστόρημα, στο θέατρο, και εν γένει στην λογοτεχνική του δραστηριότητα από το 1937 θα λάβουν τον

¹⁵³ Τζιόβας Δ., *Ο Τερζάκης και ο ρεαλισμός*, 1999, σ.755.

¹⁵⁴ Τζιόβας Δ., *Ο Τερζάκης και ο ρεαλισμός*, 1999, σ.755-756. ▪ Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ. 70.

¹⁵⁵ Τζιόβας Δ., *Ο Τερζάκης και ο ρεαλισμός*, 1999, σ.756. ▪ Vitti M., 2004, σ. 215-217.

¹⁵⁶ Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ. 143.

¹⁵⁷ Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ. 155

¹⁵⁸ Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ. 155.

δρόμο της «απόδρασης από τα πλαίσια του παρόντος», όπως ο ίδιος γράφει στο κείμενο ‘Κρίση και κρίση’¹⁵⁹. Αναγνωρίζει επίσης ότι στην πεζογραφία και στο θέατρο θα βρει «καλλιτεχνικό καταφύγιο» μονάχα στο βασίλειο της ιστορίας και του θρύλου.

Ο συγγραφέας από τον σύγχρονο κοινωνικό προβληματισμό που χαρακτηρίζει το πεζογραφικό έργο του από το 1925 έως το 1935/36, θα καταφύγει κάτω από το Μεταξικό καθεστώς στο απροσδιόριστο ιστορικό παρελθόν¹⁶⁰. Χαρακτηριστικό δείγμα της μεταστροφής αυτής αποτελεί η δημοσίευση σε συνέχειες του ιστορικού ρομάντζου *Η πριγκιπέσσα Ιζαμπώ*¹⁶¹ εν έτη 1937-1938 στην εφημερίδα *Καθημερινή*, όπου ο ιστορικός χρόνος δράσης μεταφέρεται στο τέλος του 13^{ου} αιώνα στην Μεσαιωνική Ελλάδα. Πρόκειται για ένα ηρωικό μυθιστόρημα στην ιστορία της πεζογραφίας, το οποίο αποδεικνύεται το σημαντικότερο ίσως ιστορικό μυθιστόρημα που παρήγαγε η γενιά του ’30¹⁶². Για τον όρο ηρωικός έδωσε ο ίδιος ο συγγραφέας το 1937 τον ορισμό στο δημοσίευμα του “Το ηρωικό στοιχείο”, προσδιορίζοντας ως πρωταρχικό παράγοντα του δράματος τον ‘τιτανισμό’ και γράφει : Μέσα στο νόημα του δράματος [...] Το νόημα του ήρωα που δημιουργεί το δράμα, είναι ότι ακριβώς λέει η λέξη : ηρωικό¹⁶³. Για τον Άγγελο Τερζάκη, ο λογοτεχνικός και θεατρικός ρεαλισμός ξεπερνά την απλή καταγραφή της επιφανειακής πραγματικότητας. Η ουσία της τέχνης, κατά τον ίδιο, είναι βαθιά ποιητική, καθώς αξιοποιεί τη φαντασία και το μύθο ως εργαλεία για να ανασύρει στην επιφάνεια την εσωτερική αλήθεια και την ψυχολογική υπόσταση του ανθρώπου. Ο Τερζάκης υποστήριξε την ανάδειξη ενός ρεαλισμού δια ποτισμένου από καλλιτεχνική και δραματική δύναμη. Για τον ίδιο, η απτή πραγματικότητα πρέπει πρώτα να μετουσιωθεί από το πνεύμα και την έμπνευση, προκειμένου να λάβει την ολοκληρωμένη μορφή της τέχνης¹⁶⁴.

¹⁵⁹Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024, σ. 150-156. ▪ Beaton R., 1996, σ. 188-189.

¹⁶⁰Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024, σ.157.

¹⁶¹Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024, 168.

¹⁶²Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024, σ.159.

¹⁶³Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024,σ. 157.

¹⁶⁴Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024, σ. 159-163.

2.3 Η θέση του Τερζάκη για την Ελευθερία ως προϋπόθεση δημιουργίας ενός σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού.

Λίγους μήνες πριν την άνοδο των εθνικοσοσιαλιστών του Χίτλερ στην εξουσία (1933), και τρία χρόνια πριν την επιβολή της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά (1936-1939) στην Ελλάδα, ο Τερζάκης προσδιορίζει στο δοκίμιο του «Το Πνεύμα της Παράδοσης (B)», την σημασία της πολιτιστικής παράδοσης μέσα σε μία κοινωνία, και ταυτόχρονα προβάλλει τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία ενός νεοελληνικού πολιτισμού. Αναφέρει σχετικά στο δοκίμιο του: «Κάτω από έναν ουρανό φωτεινό και σ'έναν τόπο πολιτικά ελεύθερο, θ'αναπτύξουμε την ατομικότητα μας, την καινούργια [...] Ένα καινούργιο πνεύμα θα ανατείλει. Μία παράδοση που δε θα προσδιοριστεί πια από επίκτητους παράγοντες και τεχνητούς όρους ζωής, αλλά από τον φυσικό συντελεστή της ελευθερίας. Το συντελεστή που δεν πιέζει αλλά προάγει. Όταν το διαισθανθούμε, τότε θα γίνουμε άξιοι για ένα ελεύθερο πνευματικά μέλλον και για ένα δικό μας πολιτισμό»¹⁶⁵.

Ο Τερζάκης εν έτη 1933 μέσα από το ανωτέρω δοκίμιο καταθέτει την κοινωνικοπολιτική του θέση που ορίζει ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία ενός σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού, τον συντελεστή της ελευθερίας¹⁶⁶. Έχει σημασία ότι η πολιτική αυτή στάση του Τερζάκη αποτελεί μία πρώτη εκδήλωση της πορείας που ακολούθησε θεωρητικά ως διανοούμενος καθ' όλη την διάρκεια της δεκαετίας του 1930¹⁶⁷.

Σύμφωνα με τις απόψεις που εκδηλώνει στο δοκίμιο του «Το Πνεύμα της Παράδοσης (B)», ο Τερζάκης θεωρεί ότι το δόγμα της ελληνικής παράδοσης που αναδομείται στην σύγχρονη του εποχή πρέπει να στηριχθεί σε τρεις βασικούς παράγοντες : α) πίστη στον νόμο του περιβάλλοντος, β) στον κλιματολογικό προσδιορισμό και γ) στον παράγοντα της ελευθερίας¹⁶⁸. Το δοκίμιο «Το πνεύμα της παράδοσης (B)» καταδεικνύει ότι ο Άγγελος Τερζάκης αντιλαμβάνεται την παράδοση όχι ως ένα στατικό μουσειακό έκθεμα, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, αλλά ως μια διαρκώς εξελισσόμενη δύναμη. Η ανάλυσή του βασίζεται στους εξής τρεις άξονες : α) στο γεγονός ότι η παράδοση συνδέεται άρρηκτα με το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον. Πηγάζει από αυτόν τον χώρο και οφείλει να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες ανάγκες του. β) στον κλιματολογικό προσδιορισμό,

¹⁶⁵Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024, σ. 85, 93-94.

¹⁶⁶Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024, σ. 85.

¹⁶⁷Στο ίδιο, σ.85-86.

¹⁶⁸Στο ίδιο, σ.93.

δηλαδή στο γεγονός ότι το ελληνικό και γενικότερα το μεσογειακό κλίμα δεν διαμορφώνει απλώς τις συνθήκες της καθημερινότητας, αλλά «πλάθει» την ψυχοσύνθεση και τον χαρακτήρα των ανθρώπων. Και τέλος γ) στον παράγοντα της ελευθερίας, όπου εξηγεί ότι η παράδοση δεν πρέπει να είναι ένας καταπιεστικός περιορισμός. Αντίθετα, είναι μια δυναμική διαδικασία που αφήνει χώρο για επιλογή και πνευματική ανανέωση, επιτρέποντάς της να εξελίσσεται, χωρίς να αλλοιώνεται η ταυτότητά της¹⁶⁹.

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να αναφέρουμε ότι η ελευθερία αυτή πηγάζει από τις νεωτεριστικές ιδέες της Δύσης, και επίσης συνδέεται με τα προαναφερθέντα σχετικά με τις θέσεις του Τερζάκη για τον ρεαλισμό και την ατομικότητα. Θέσεις στις οποίες ο συγγραφέας υποστήριζε την προάσπιση της ατομικότητας και της ελευθερίας έκφρασης του διορατικού ανθρώπου, με απώτερο στόχο την πνευματική αναγέννηση και την εξέλιξη του ελληνικού πολιτισμού.

Ο Τερζάκης θα αναφερθεί εκ νέου στο ζήτημα της ελευθερίας τέσσερα χρόνια αργότερα, όταν το 1937 διατυπώνει το δοκίμιο του « Η αναθεώρηση της Ηθογραφίας» στο περιοδικό *Νεοελληνικά Σημειώματα*¹⁷⁰. Εκεί καταθέτει τις απόψεις του σχετικά με την αναγκαιότητα της επικράτησης στο πεζογραφικό πεδίο του μυθιστορήματος και του δοκιμίου, σύμφωνα με το δυτικοευρωπαϊκό πρότυπο¹⁷¹. Η έννοια των κοινωνικών ηθών για τον Τερζάκη έχει αξία, παρά μόνο όταν καθρεφτίζουν τα βάθη της ανθρώπινης ψυχής και τις υπαρξιακές της αγωνίες. Συνεπώς στα πεζογραφικά έργα του Τερζάκη, το κοινωνικό περιβάλλον δεν αποτελεί απλώς ένα σκηνικό, αλλά έναν «ασφυκτικό χώρο» που καταπιέζει τους πρωταγωνιστές, προβάλλοντας έτσι τη διαρκή τους ανάγκη για ελευθερία και πνευματική λύτρωση¹⁷². Η αντίδραση του συγγραφέα απέναντι στην ηθογραφία αναδεικνύει και το αίτημα της ελευθερίας υπό την έννοια του απεγκλωβισμού από την λαογραφική λογοτεχνία, το γραφικό στοιχείο και την δημιουργία μιας λογοτεχνίας εθνικής, κατασκευασμένης με βάση το φυλετικό υλικό¹⁷³. Ο Τερζάκης υποστηρίζει ότι όταν διαισθανθούμε την αναγκαιότητα αυτού του απεγκλωβισμού, τότε

¹⁶⁹ Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ. 93,88-90.

¹⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 86, 246.

¹⁷¹ Στο ίδιο, σ. 246.

¹⁷² Τζιόβας Δ., 2011, σ. 186-189.

¹⁷³ Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ. 250-251.

θα είμαστε άξιοι για ένα ελεύθερο πνευματικό μέλλον και έναν δικό μας πολιτισμό, απολυτρωμένο από προλήψεις που μας περιορίζουν την ατομικότητα¹⁷⁴.

Η Γενιά του '30 έφερε ριζική τομή στην ελληνική διάνοηση, απορρίπτοντας την παρωχημένη ηθογραφία υπέρ του μοντερνισμού. Βασικοί πυλώνες των νεοτεριστικών τάσεων που εφάρμοσαν οι εκπρόσωποι της υπήρξαν η γλωσσική ελευθερία (συνδυασμός δημοτικής και λόγιας γλώσσας), και η διαρκής αναζήτηση της ανθρώπινης ελευθερίας σε κάθε επίπεδο¹⁷⁵. Το δοκίμιο «Ελεύθερο Πνεύμα» (1929) του Γιώργου Θεοτοκά λειτούργησε ως ιδεολογικός οδηγός της γενιάς του. Απέρριψε τον στείρο ρομαντισμό και την επαρχιακή νοοτροπία, προβάλλοντας την ανάγκη για πνευματική ελευθερία. Στόχος του ήταν να συνδυάσει την ελληνική ταυτότητα με έναν σύγχρονο, ευρωπαϊκό προσανατολισμό¹⁷⁶.

¹⁷⁴Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ.94.

¹⁷⁵<https://booksjournal.gr/kritikes/logotexnia/3675-ksanadiavazontas-ti-genia-tou-30>
ανακτήθηκε στις 02/06/2026.

¹⁷⁶Τζιόβας Δ., 2011, σ. 143-144, σ.124, σ.129.

2.4 Πνευματικοί Ηγέτες – Ο ρόλος του συγγραφέα ως κοινωνικού παράγοντα σύμφωνα με τον Τερζάκη.

Τα κείμενα «Πνευματικοί Ηγέτες» και «Παρανοήσεις και παραφθορές» του Α. Τερζάκη δημοσιευμένα στο περιοδικό *Νεοελληνικά Γράμματα* εν έτη 1937, αποτελούν μία κοινή θεματική ενότητα που επανέρχεται στο ζήτημα της ελληνικής λογοτεχνικής παράδοσης στην σύγχρονη τους εποχή, καθώς και στο δόγμα περί ελληνικότητας. Τα ζητήματα αυτά αποτελούν την συνέχιση της συζήτησης μιας θεματικής που είχε απασχολήσει τον Τερζάκη το 1933, και είχε δημοσιεύσει αντίστοιχα τα κείμενα «Εξαγνισμός της παράδοσης Α'» και «Το πνεύμα της παράδοσης Β»¹⁷⁷. Το περιεχόμενο και των δύο ενοτήτων είναι απόλυτα συνδεδεμένο με την πολιτική συγκυρία και τα γεγονότα που σημάδεψαν την ελληνική κοινωνία εκείνη την περίοδο, ταυτόχρονα καταδεικνύουν την ιδεολογική πορεία και τις προσωπικές θέσεις που προβάλλει ο συγγραφέας για το κοινωνικό του περιβάλλον.

Ο Τερζάκης δεν δημοσιεύει συμπτωματικά τα κείμενα «Πνευματικοί Ηγέτες» και «Παρανοήσεις και παραφθορές» τον Ιανουάριο του 1937, καθώς λίγες ημέρες νωρίτερα ο υφυπουργός Τύπου και Τουρισμού της Μεταξικής κυβέρνησης προέβη στην δημοσίευσή του άρθρου του « Το νέον κράτος και η ελληνική Τέχνη», στο περιοδικό *Νέα Εστία*, το οποίο αναφέρονταν στην διακήρυξη του καθεστώτος, των στόχων και των αρχών του επανομαζόμενου «Τρίτου Πολιτισμού»¹⁷⁸. Ο Τερζάκης το 1935 έχοντας ήδη διαμορφώσει τις απόψεις του σχετικά με τα γεγονότα που ακολούθησαν στην ελληνική πολιτική ζωή κατά την διάρκεια της ίδιας χρονιάς διατυπώνει σε συνέντευξη του : «Στην σύγχρονη Ελλάδα έχουμε πνευματική κίνηση, με τη διαφορά πως η πνευματική αυτή κίνηση δεν κατόρθωσε να ολοκληρώσει τον ανώτερο σκοπό της, δηλαδή την άμεση επαφή του διανοούμενου, ως φορέα της λαϊκής συνείδησης, με τούτο το λαό [...] Οι υπεύθυνοι

¹⁷⁷ Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024, σ.191.

¹⁷⁸ Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024, σ.194-195. ▪ Το μεταξικό καθεστώς προσπάθησε να θεμελιώσει έναν «Τρίτο Πολιτισμό», ως διάδοχο της αρχαιότητας και του χριστιανισμού. Ο Άγγελος Τερζάκης και άλλοι διανοούμενοι της εποχής του απέρριψαν αυτήν την πρωτοβουλία, και πήραν θέση καθότι την εξέλαβαν ως μια τεχνητή προπαγάνδα που στερείται πραγματικής πνευματικότητας.▪ https://www.ime.gr/chronos/14/gr/1923_1940/domestic_policy/language/06.html / ανακτήθηκε 16-06-2026.

πρέπει να αναζητηθούν παντού και προπάντων στις τάξεις εκείνες στις οποίες έχει λάχει ο βαρύν κλήρος της καθοδήγησης του»¹⁷⁹.

Η θέση του Τερζάκη σε σχέση με το ιδεολόγημα περί της δημιουργίας του Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού συνοψίζεται στο κείμενο του «Πνευματικοί Ηγέτες» ως ακολούθως : «Έτσι, στην Ελλάδα, τόπο που αναπνέει για χρόνια πνιγερή ατμόσφαιρα της αγοράς, λαό που ιδροκοπάει [...]. Οι πνευματικοί άνθρωποι της νεότερης λογοτεχνικής ιστορίας της αγωνίζονται απεγνωσμένα να χειραφετηθούν.[...] Οι ίδιοι οι διαλεχτοί δεν αισθάνονται την ανάγκη, το καθήκον να χειραγωγήσουν. Εξαντλούν τον κύκλο φιλοδοξίας τους σ' ένα στενό και στείο εγωκεντρισμό. Όσων οι φιλοδοξίες ξεπερνούν το κοινό επίπεδο, τους λείπει το ψυχικό σθένος. [...] Μια νεολαία ολάκερη περιμένει το σύνθημα τους. Ζητάει την λύση μιας αγωνίας ανθρώπινης και της προσφέρουν βιβλία «καλογραμμένα» βιβλία»¹⁸⁰.

Στο δοκίμιο «Πνευματικοί Ηγέτες» (1937), ουσιαστικά ο Άγγελος Τερζάκης επαναπροσδιορίζει τον ρόλο της πνευματικής ηγεσίας. Απορρίπτει τους επίσημους «ηγέτες», υποστηρίζοντας ότι το κατεστημένο κύρος οδηγεί σε συμβιβασμούς. Αντί λοιπόν για δογματικούς μεσσίες, πιστεύει ότι οι νέοι πρέπει να αναζητήσουν τους δικούς τους καθοδηγητές, ενώ προτείνει οι διανοούμενοι να λειτουργούν ως φορείς κριτικής σκέψης και όχι ως αυθεντίες. Ο Τερζάκης μέσα στην κρίση του Μεσοπολέμου επαναπροσδιορίζει την αποστολή του διανοούμενου που οφείλει να είναι ζωντανό παράδειγμα κριτικής σκέψης, και όχι ως φορέας κριτικής απέναντι στην κρίση του ευρωπαϊκού μεσοπολέμου.

Η έλλειψη των πνευματικών ηγετών, έγινε βαρύτατα αισθητή στην σύγχρονη Ελλάδα. Ο Τερζάκης διατυπώνει σχετικά στο κείμενο του «Παρανοήσεις και παραφθορές» ότι : Η ανυπαρξία των πνευματικών ηγετών δεν αποτελεί απλά ένα χάσμα στην ροή της πνευματικής μας ιστορίας, αλλά θεωρεί ότι η απουσία τους στέρησε από τις καθοδηγήσεις εκείνες που θα απολύτρωναν την ατομικότητα της σύγχρονης πνευματικής ζωής μας, και επιπλέον θα ανασκεύαζαν μερικές παρεξηγήσεις που νοθεύουν τη στοιχειώδη γνησιότητα¹⁸¹. Η ομάδα των διανοούμενων που παραμέρισε το σαθρό δόγμα της επιστροφής στο παρελθόν, στρέφονταν αποκλειστικά προς τις εθνικές πηγές της νεότερης λαϊκής ζωής. Δημιουργώντας έτσι, έναν αναπότρεπτο διχασμό που από την μία πλευρά επικρατούσε η

¹⁷⁹ Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024, σ.194.

¹⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 195-196, 202-203.

¹⁸¹ Στο ίδιο, σ. 205.

τάση των αρνητών της προσήλωσης στην ντόπια παράδοση με κατευθύνσεις διεθνιστικές, και από την άλλη βρίσκονταν οι πιστοί της λαϊκής ιδεολογίας ως πνευματικής βάσης¹⁸².

Στο δοκίμιο του « Απ' αφορμή ενός άρθρου», ο Άγγελος Τερζάκης προχωρά σε μια οξυδερκή αποτίμηση των πνευματικών και πολιτιστικών δεδομένων της εποχής του. Το δοκίμιο αυτό λειτουργεί ως ένας βαθύς στοχασμός πάνω στο ρόλο και την ευθύνη του διανοούμενου. Κεντρικοί άξονες του κειμένου είναι η απαίτηση για ειλικρινή πνευματική εγρήγορση, καθώς και ο κριτικός σχολιασμός για την αποξένωση των πνευματικών ανθρώπων από την κοινωνία, καθώς και η προσπάθεια της Γενιάς του '30 να ανανεώσει ριζικά την αισθητική και τον τρόπο σκέψης των Ελλήνων. Επιπρόσθετα, ο Τερζάκης εν έτη 1937 στο κείμενο αυτό παραθέτει την θέση του σχετικά με τον καίριο ρόλο που διαδραματίζει ο συγγραφέας στην σύγχρονη κοινωνική ζωή¹⁸³. Γράφει λοιπόν ο Τερζάκης : «Η θέση λοιπόν του διανοούμενου, στην ταραγμένη τούτην εποχή, γίνεται σημείο καίριο για ολόκληρο το ρυθμό της κοινωνικής ζωής μας»¹⁸⁴. Ουσιαστικά, ο Τερζάκης χρησιμοποιεί το κείμενο για να προβάλει την προσωπική του άποψη σχετικά με τις ευθύνες των συγγραφέων της εποχής του απέναντι στο κοινωνικό σύνολο, όπως δήλωνε παραπάνω. Ως προς το ζήτημα των σχέσεων ενός διανοούμενου με το κοινωνικό του περιβάλλον, θα πρέπει να ληφθεί υπ' όψη και η πολιτική που ακολουθεί το καθεστώς του Ιωάννη Μεταξά, καθώς βρίσκεται από το 1936 σε συνεχή επικοινωνία με το λογοτεχνικό και καλλιτεχνικό κόσμο της Αθήνας¹⁸⁵.

Το εβδομαδιαίο φύλλο πνευματικού προσανατολισμού « Νεοελληνικά Γράμματα» πρόβαλλε τις θέσεις του Τερζάκη σχετικά με το ζήτημα της πνευματικής ηγεσίας, οι οποίες στοιχειοθετούνταν πάνω σε δύο άξονες: αφενός επιχειρούσε να ενισχύσει την κοινωνική θέση του διανοούμενου και της επαφής του με το αναγνωστικό κοινό, καθώς και να τοποθετηθεί απέναντι στην προπαγάνδα περί δημιουργίας Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού. Αφετέρου δε η Μεταξική κυβέρνηση αποσκοπούσε να ακολουθήσει την γραμμή του εθνικοσοσιαλιστικού δόγματος της Γερμανίας¹⁸⁶. Μέσα στα πλαίσια αυτής

¹⁸² Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024, σ.206.

¹⁸³ Στο ίδιο, σ. 215-216.

¹⁸⁴ Στο ίδιο, σ.217,224.

¹⁸⁵ Στο ίδιο, σ.221.

¹⁸⁶ Στο ίδιο, σ.222.

της πολιτιστικής προώθησης, το 1937 ο Α. Τερζάκης επιλέγεται για να αναλάβει καθήκοντα του Γραμματέα του βασιλικού θεάτρου και του εισηγητή δραματολογίου¹⁸⁷.

¹⁸⁷ Τερζάκης Α. ,ΚΠΕ, 2024, σ. 223.

Συμπεράσματα

Η ελληνική παράδοση λειτούργησε ως συνδετικός κρίκος ανάμεσα στην αρχαιότητα, το Βυζάντιο και τη νεότερη Ελλάδα, διατηρώντας έναν δυναμικό χαρακτήρα που δεν παρέμεινε στατικός, αντιθέτως ανανεώνονταν διαρκώς μέσα από τις ιστορικές εξελίξεις και τις επαφές με τη Δύση. Η περίφημη Γενιά του '30 ανανέωσε ριζικά την ελληνική λογοτεχνία, εντάσσοντας το πνεύμα του μοντερνισμού στον εγχώριο λόγο. Η εμφάνισή της λειτούργησε ως δημιουργική απάντηση στις εθνικές κρίσεις (Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, Μικρασιατική Καταστροφή), με τους διανοούμενους να συνδυάζουν την εθνική παράδοση με την ευρωπαϊκή πρωτοπορία. Αποδεικνύοντας έτσι ότι παρά την έλλειψη αυστηρής συνοχής, η ομάδα αυτή έθεσε τις βάσεις για μια νέα εποχή, επικεντρώνοντας στον εσωτερικό ψυχισμό, τη δύναμη των λέξεων και την εξερεύνηση της ελληνικής ταυτότητας¹⁸⁸.

Στην παρούσα εργασία επίκεντρο της μελέτης μας υπήρξε ο τόμος του Κωνσταντίνου Α. Δημάδη, *Άγγελος Τερζάκης: Κείμενα πνευματικής ευθύνης (1930-1938)*. Ο τόμος αποτελείται από κείμενα του αθηναϊκού Τύπου της δεκαετίας του '30, συνθέτοντας ένα ζωντανό χρονικό της περιόδου. Μέσα από τον δοκιμιακό λόγο του Τερζάκη καθρεφτίζεται ένας οξυδερκής στοχαστής με έντονη πολιτικοκοινωνική δράση. Ο σχολιασμός του Τερζάκη υπερβαίνει τη λογοτεχνική κριτική, αποτελώντας ένα πολύτιμο ανθρωπολογικό ντοκουμέντο για την Ελλάδα στη σύγχρονη του εποχή. Αν και στα πρώτα του βήματα επηρεάστηκε εμφανώς από τον Καρυωτακικό χώρο, ο ίδιος μαζί με τον Γιώργο Θεοτοκά αναγνωρίζονται ως οι βασικοί εκπρόσωποι των αναζητήσεων και του θεωρητικού προβληματισμού της ανανεωτικής γενιάς του '30, και για αυτόν το λόγο επιλέξαμε να εξετάσουμε τον κειμενικό του λόγο.

Όπως έδειξε η μελέτη μας, ο Τερζάκης υποστήριξε την ελληνική πορεία σε συνάρτηση με τον ευρωπαϊκό πολιτισμό ¹⁸⁹. Στο πρώτο κεφάλαιο της μελέτης μας εξετάσαμε τον τρόπο με τον οποίο ο Άγγελος Τερζάκης προσέγγισε την έννοια του ελληνισμού κατά τη δεκαετία του 1930, μέσα στο ευρύτερο ιστορικό και πολιτιστικό πλαίσιο της εποχής του. Παράλληλα, σκιαγραφήσαμε το προφίλ, τα βασικά γνωρίσματα και το αποτύπωμα της «γενιάς του '30», ταυτόχρονα η ανάλυση μας πλαισιώθηκε από

¹⁸⁸ Καγιαλής Τ., 2007, σ.183-185. ▪ Vitti M., 2006, σ. 21-22.

¹⁸⁹ Mario Vitti, 2006, σ.21-22, 52.

βιογραφικά στοιχεία του ίδιου του λογοτέχνη. Στην συνέχεια, εξετάσαμε τις θέσεις του σχετικά με την λογοτεχνική παράδοση και επιπλέον παραθέσαμε ενδεικτικά αποσπάσματα από το συγγραφικό έργο του, προκειμένου να αναδείξουμε τις θέσεις του.

Ο Τερζάκης λοιπόν υποστήριξε ότι η λογοτεχνική κληρονομιά ενός τόπου διατηρεί την αναμφισβήτητη αξία της, καθώς αποτελεί τον θεμέλιο λίθο για τη διαμόρφωση της ιδιαίτερης ταυτότητας κάθε εθνικής λογοτεχνίας. Συνεπώς η προστασία της είναι επιβεβλημένη, καθώς μέσα από αυτήν διασώζονται πολύτιμα αισθητικά επιτεύγματα και βαθιές υπαρξιακές αναζητήσεις που δεν πρέπει να λησμονηθούν. Επιπλέον, ο συγγραφέας απορρίπτει την άποψη ότι η παιδεία και η παράδοση καταπιέζουν την ατομικότητα. Αντίθετα, πιστεύει ότι οι γνήσιες προσωπικότητες διαφυλάσσουν ανέπαφη τη μοναδικότητά τους. Με τον τρόπο αυτό, ο Τερζάκης αντικρούει τον φόβο ότι το συλλογικό (όπως εκφράζεται μέσω της παράδοσης) μπορεί να εξαλείψει την ατομική ελευθερία, η οποία άλλωστε αποτελεί βασικό άξονα ολόκληρου του στοχασμού του. Με γνώμονα τη διαχρονική αξία της νεοελληνικής γραμματείας, ο Τερζάκης τόνισε το πόσο επιτακτικό είναι να αποτιναχθούν οι ιδεοληψίες και τα σκοτάδια των περασμένων ετών που την επιβάρυναν και την αλλοίωναν. Έτσι, έθεσε ως προοπτική την ουσιαστική ανανέωση και τον καθαρισμό της παράδοσης¹⁹⁰.

Πρωταρχική επιδίωξη των συγγραφέων της γενιάς του '30 υπήρξε η διαμόρφωση ενός νέου πνεύματος. Ο Τερζάκης θεωρούσε ότι οι ίδιοι οι επίσημοι φορείς της λογοτεχνικής μας παράδοσης την είχαν αλλοιώσει, επιρρίπτοντας την ευθύνη στους υποστηρικτές του δογματισμού. Με αυτόν τον τρόπο, υπογραμμίζεται μια ριζική αλλαγή πλεύσης στην ελληνική λογοτεχνική παραγωγή: η εγκατάλειψη της θλίψης του παρελθόντος, και των πανεπιστημιακών κατεστημένων που έδωσε τη θέση της σε μια νέα, αισιόδοξη προοπτική για τη δημιουργία μιας ζωντανής παράδοσης.

Ο Τερζάκης υπογραμμίζει τον ιδεολογικό διχασμό του νεοελληνικού κόσμου στις αρχές του 20ού αιώνα, και καταδεικνύει ότι η μετάβαση στη μεταπολεμική εποχή επέφερε μια βαθιά υπαρξιακή κρίση, αφήνοντας την πνευματική ταυτότητα του έθνους ατελή. Λόγω της βραχύβιας ιστορίας του νεότερου ελληνισμού, αναδεικνύεται το ιστορικό κενό που αναπόφευκτα οδηγούσε τους λογοτέχνες να προσπερνούν τους ενδιάμεσους αιώνες και να συνδέονται απευθείας με την αρχαιότητα για να ανακαλύψουν τις ρίζες τους¹⁹¹. Ως

¹⁹⁰ Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ.76.

¹⁹¹ Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ. 75-77.

εκ τούτου, ο συγγραφέας αντιλαμβάνεται την εν λόγω επίγνωση ως εφελτήριο για αναθεώρηση. Μέσα από τα δοκίμιά του, διατυπώνει τη θέση ότι η παράδοση οφείλει να απαγκιστρωθεί από στατικές και μουσειακές αντιλήψεις. Αντιπροτείνει τη διαλεκτική της εξέλιξη και την εναρμόνισή της με το ευρωπαϊκό πνεύμα του μοντερνισμού, με στόχο τη συγκρότηση μιας σύγχρονης και εξωστρεφούς εθνικής ταυτότητας.

Ο Τερζάκης επαναπροσδιόρισε την έννοια της ελληνικότητας, καθώς εξέφρασε ότι η πολιτιστική παράδοση αποτελεί το θεμέλιο λίθο μιας κοινωνίας, ωστόσο το πραγματικό ζητούμενο είναι η εξέλιξή της σε έναν νέο πολιτισμό. Βασικό «κλειδί» για αυτήν την πορεία είναι η κατάκτηση της ελευθερίας. Όπως τονίζει χαρακτηριστικά, η νέα παράδοση δεν θα καθορίζεται πλέον από εξωτερικούς και τεχνητούς παράγοντες, αλλά από την ίδια την ελευθερία, η οποία αποτελεί το μοναδικό εφελτήριο για ένα ελεύθερο πνευματικά ελληνικό μέλλον.

Ο συγγραφέας απομακρύνθηκε από την αντικειμενική καταγραφή της πραγματικότητας, δίνοντας έμφαση στην υποκειμενική αντίληψη και την προσωπική φαντασία. Κατά τον Τερζάκη, το ζητούμενο είναι ο δημιουργός να εκφράζει το δικό του εσωτερικό όραμα. Μέσα από το πρίσμα μιας μοναδικής προσωπικότητας, η ζωή αποκτά ανώτερη αισθητική αξία, ξεπερνώντας την ωμή καθημερινότητα. Έτσι, το έργο του χαρακτηρίζεται από την έντονη επιθυμία διαφυγής από τον απλό ρεαλισμό, κάτι που κατορθώνεται με την ανάδειξη μιας ισχυρής ατομικότητας ικανής να φέρει την αλλαγή.

Συνοψίζοντας, ο Τερζάκης αντιλαμβάνεται την ελληνική ταυτότητα ως μια ζωντανή πολιτισμική έννοια. Απορρίπτοντας την προσκόλληση σε παρωχημένες αντιλήψεις, προτείνει τη δημιουργική ενσωμάτωση των παγκόσμιων πνευματικών τάσεων στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα¹⁹². Η λογοτεχνία της Γενιάς του '30 φαίνεται ότι στράφηκε στον ρεαλισμό επιδιώκοντας τη ρήξη με το παρελθόν. Ωστόσο, η διαρκής πνευματική αναζήτηση κατά το Τερζάκη είναι εκείνη που καθόριζε την έννοια της ελληνικότητας πάντα σε συνάρτηση και με την κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα.

¹⁹² Τερζάκης Α., ΚΠΕ, 2024, σ.350-355.

Βιβλιογραφία

Αβδελά Ε.- κ.α., 2017.	Ε.Αβδελά, Ρ. Αλβανός, Δ. Κουσούρης, Μ.Χαραλαμπίδης (επιμ.), <i>Η Ελλάδα στον Μεσοπόλεμο- Μετασχηματισμοί και διακυβεύματα</i> , Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2017.
Αργυρίου Α., 1982	Αργυρίου Α. , <i>Προσφορά στον Άγγελο Τερζάκη για τα εβδομηντάχρονά του</i> , συλλογικό έργο, συλλογή Τετράδια Ευθύνης, Αστrolάβος/Ευθύνη, Αθήνα 1982. (Εφεξής ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ)
Αργυρίου Α., 1999.	Αλέξανδρος Αργυρίου, «Το ιδεολογικό πεδίο του Άγγελου Τερζάκη δραματικά συγκροτημένο», <i>Νέα Εστία</i> τχ. 1718, Δεκέμβριος, 1999.
Βερεμής Θ., 1999.	Βερέμης, Θ. (1999). <i>Η Ελλάδα του Μεσοπολέμου (1922-1940), Εκπαιδευτική Εγκυκλοπαίδεια, Ελληνική Ιστορία, (Τόμος 22)</i> . Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
Beaton R., 1996.	Roderick Beaton, <i>Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία. Ποίηση και Πεζογραφία, 1821-1992</i> , μτφ. Ευαγγελία Ζουργού-Μαριάννα Σπανάκη, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1996.
Calinescu M., 2001.	MateiCalinescu, <i>Πέντε όψεις της νεοτερικότητας, Μοντερνισμός, πρωτοπορία, παρακμή, κιτς, μεταμοντερνισμός</i> , Αθήνα, Ανώτατη σχολή καλών Τεχνών, 2001.
Θεοτοκάς Γ., 2016.	Θεοτοκάς Γιώργος, <i>Ελεύθερο Πνεύμα</i> , επιμ. Κ.Θ. Δημαράς, Βιβλιοπωλείον της Εστίας (Ανατύπωση 2016).
Καγιαλής Τ., 2007	Τάκης Καγιαλής, <i>Η επιθυμία για το μοντέρνο. Δεσμεύσεις και αξιώσεις της λογοτεχνικής διανοήσης στην Ελλάδα του 1930</i> , Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007.

Καραντώνης Α., 1958	Ανδρέας Καραντώνης, Εισαγωγή στη νεότερη ποίηση, Δίφρος, Αθήνα 1958.
Κοτζιά Ε., 2006.	Ελισάβετ Κοτζιά, <i>Ιδέες & Αισθητική: Μεσοπολεμικοί και Μεταπολεμικοί Πεζογράφοι 1930-1974</i> , Πόλις, Αθήνα 2006.
Μαραγκουδάκης Μ., 2021.	Μαραγκουδάκης Μανούσος, <i>Κοινωνιολογία της Νεωτερικότητας, Μία Μακροκοινωνιολογική Έποψη</i> , Κάλλιπος, Αθήνα. 2021.
Ματθιόπουλος Ε. , 2019	Ευγένιος Ματθιόπουλος, <i>Η έννοια της «Γενιάς» στην περιοδολόγηση της ιστορίας, της ιστορίας της λογοτεχνίας και της ιστορίας της τέχνης</i> , Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2019.
Μποχώτης Θ., 2009	Μποχώτης Θανάσης, «Εσωτερική πολιτική 1900 -1922» στο <i>Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Όψεις Πολιτικής και Οικονομικής Ιστορίας 1900-1940</i> , επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009.
Vitti M., 2006	MarioVitti, <i>Η Γενιά του Τριάντα'. Ιδεολογία και μορφή</i> . Με μια νέα εισαγωγή, Ερμής, Αθήνα 2006.
Παπαθανασίου Σ., 2021	Σίσσυ Παπαθανασίου, «Χαιρετισμός», Άγγελος Τερζάκης Αγωνιών και Άγρυπνος, πρακτικά επιστημονικής ημερίδας, Κάππα Εκδοτική, Αθήνα, 2021.
Πετσάλης- ΔιομήδηςΘ., 1980	Θανάσης Πετσάλης-Διομήδης, «Ένας ευπατρίδης διανοούμενος», <i>Νέα Εστία</i> , τχ. 1283(Δεκέμβριος 1980), σ.10-15.
Πολίτης Λ., 1998	Λίνος Πολίτης, <i>Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας</i> , Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1998.
Quentin Skinner, 2008	Quentin Skinner, <i>«Θεωρήσεις της πολιτικής: Σχετικά με τη μέθοδο»</i> , μτφ. Καράμπελας Θ. Γιώργος, Εκδόσεις ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ, 2008.

Τερζάκης Α.,(ΚΠΕ), 2024	Άγγελος Τερζάκης, « Στο Κωνσταντίνος Α. Δημάδης (επιμ.), <i>Άγγελος Τερζάκης: Κείμενα πνευματικής ευθύνης (1930-1938)</i> », University Stydio Press Α.Ε,Θεσσαλονίκη, 2024 (εφεξής : ΚΠΕ).
Τζιόβας Δ., 1989	Δημήτρης Τζιόβας, <i>Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο</i> , Οδυσσέας, Αθήνα, 1989.
Τζιόβας Δ., Πόλεμος και νεωτερικότητα, 1999	Τζιόβας Δημήτρης, Πόλεμος και νεωτερικότητα (Ένα Άγνωστο κείμενο του Γιώργου Θεοτοκά),στο : <i>Νέα Εστία</i> , έτος 73 ^ο ,τόμος 146 ^{ος} ,τεύχος 1718, <i>Αφιέρωμα στον Άγγελο Τερζάκη</i> , Δεκέμβριος 1999.
Τζιόβας Δ., <i>Ο Τερζάκης και ο ρεαλισμός</i> , 1999	Τζιόβας Δημήτρης, Ο Τερζάκης και ο ρεαλισμός, στο : <i>Νέα Εστία</i> , έτος 73 ^ο ,τόμος 146 ^{ος} ,τεύχος 1718, <i>Αφιέρωμα στον Άγγελο Τερζάκη</i> , Δεκέμβριος 1999.
Τζιόβας Δ., 2011	Δημήτρης Τζιόβας, <i>Ο Μύθος της Γενιάς του Τριάντα, Νεωτερικότητα, Ελληνικότητα, και Πολιτισμική Ιδεολογία</i> , ΠΟΛΙΣ , Αθήνα, 2011.
Χαριστός Α., 2021	Αντώνης Ε. Χαριστός, <i>Η Λογοτεχνία της Ευθύνης:ιστορία & ταυτότητα στη λογοτεχνική κίνηση του '30, ο ρόλος του Άγγελου Τερζάκη</i> , Γράφημα, Θεσσαλονίκη 2021.
Χατζιωαννίδης Η., 2005.	Ηρακλής Χατζιωαννίδης, <i>Ο Άγγελος Τερζάκης ως δραματουργός</i> , διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2005.

Δικτυογραφία

- <https://ardin-rixi.gr/archives/255577> / ανακτήθηκε 20-04-2026 .
- https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/education/literature_history/search.html?details=39 / ανακτήθηκε 20-04-2026 .
- <https://apoikia.gr/yperrealismos-to-onoma-kai-i-ousia-tou-anthoula-daniil/> / ανακτήθηκε στις 05/05/2026.
- <https://www.kathimerini.gr/culture/books/1078361/diavazontas-apo-tin-archi-ton-t-s-eliot/> / ανακτήθηκε στις 01-05-2026.
- https://www.Greek-language.gr/digitalResources/literature/education/literature_history/search.html?details=36 /ανακτήθηκε στις 01-03-2026.
- https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/education/literature_history/search.html?details=45 ανακτήθηκε στις 01-05-2026.
- https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/education/literature_history/search.html?details=75 / ανακτήθηκε στις 01-05-2026.
- <https://www.searchculture.gr/aggregator/portal/portraits/persons/Generation30s/>ανακτήθηκε 20/04/2026.
- <https://www.miet.gr/collections/seferis-photographic-archive/>ανακτήθηκε 20-04-2026
- <https://archive.ert.gr/8606//> ανακτήθηκε στις 01-05-2026.
- <https://virtualmuseum.nationalopera.gr/el/eikoniki-ekthesi/prosopa/terzakis-aggelos-1125/>ανακτήθηκε στις 01-05-2026
- <https://www.tovima.gr/print/books-ideas/kathikon-lftis-genias-mas/ print/books-ideas/kathikon-lftis-genias-mas/>ανακτήθηκε στις 22/05/2026.
- https://www.epimithion.gr/french_russian_revolution/ ανακτήθηκε στις 01/06/2026.

- <https://www.theholocaustexplained.org/the-nazi-rise-to-power/the-weimar-republic/>
ανακτήθηκε στις 03-06-2026.
- <https://bookpress.gr/kritikes/idees/22410-aggelos-terzakis-keimena-pnevmatikis-efthynis-1930-1938-tou-konstantinou-a-dimadi-kritiki-dokimia-kai-arthra-enos-spoudaiou-dianoiti> / ανακτήθηκε στις 02/06/2026.
- <https://www.searchculture.gr/aggregator/portal/portraits/persons/Generation30s> / ανακτήθηκε 22-05-2026.
- <http://www.ehw.gr/asiaminor/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=5352> / ανακτήθηκε 22-05-2026.
- <https://booksjournal.gr/kritikes/logotexnia/3675-ksanadiavazontas-ti-genia-tou-30/> / ανακτήθηκε στις 09-06-2026.
- <https://tomanifesto.gr/10-dekemvrioy-1963-otan-o-seferis-pire-to-nompel-logotechnias-57820> / ανακτήθηκε στις 09-05-2026.
- <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/1963/seferis/bibliography/> / ανακτήθηκε στις 09-05-2026
- https://users.sch.gr/ipap/Ellinikos_Politismos/logotexnia/Biografies/xenopoulos.htm/
ανακτήθηκε στις 20-06-2026.
- <https://venizelosarchives.gr/eseach/treasure/610a?list=8438&form=100001&value=%CE%91%CF%80%CF%8C%CF%80%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B1+%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%AC+%CF%84%CE%BF%CF%85+%CE%92%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CE%B6%CE%AD%CE%BB%CE%BF%CF%85> ανάκτηση
στις 08-05-2026.
- https://www.epimithion.gr/french_russian_revolution/ ανακτήθηκε στις 01/06/2026.
- <https://www.theholocaustexplained.org/the-nazi-rise-to-power/the-weimar-republic/>
ανακτήθηκε στις 03-06-2026 .
- https://www.ime.gr/chronos/14/gr/1923_1940/domestic_policy/language/06.html /
ανακτήθηκε στις 16-06-2026 .

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν. 1599/1986 και τα άρθρα 2,4,6 παρ. 3 του Ν. 1256/1982, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας και δεν προσβάλλει κάθε μορφής πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον.